

Peter Singer: Praktična etika

Krtina, Ljubljana 2008, prevod Gregor Cunjak in Sebastjan Vörös, 384 strani

Praktična etika? Mar ni etika – ali, če hočete, »morala« (Singer uporablja ti dve besedi kot sopomenki) – nekaj, kar že skoraj »po definiciji« meri na prakso? Po vsej verjetnosti je res tako, vendar pa se delo s tem jedrnatim naslovom ukvarja predvsem z uporabo etičnega razmišljanja v zvezi s praktičnimi vprašanji, kot so (ne)enakost človeških bitij, izkoriščanje živali za prehranjevanje in raziskave, varovanje naravnega okolja, splav, detomor, evtanazija in družbenoekonomske neenakosti (na svetovni in državni ravni). Avtorjev izbor tematskih sklopov je nedvomno posrečen in tudi (zlasti s pravnega in političnega vidika) nadvse aktualen, zato je povabilo k branju te jasno in razločno napisane knjige docela samoumevno, ne nazadnje že zato, ker bi le težko zanikali, da ključne težave sodobnega sveta po svoji naravi niso znanstveno-tehnološke ali družbenoekonomske, ampak so (kot je sicer opazil že Durkheim, in to v rosnih letih industrijske/kapitalistične družbe) prav moralne, pravne in politične. No, po drugi strani pa precej pogosto naletimo na trditve, da je morala (ali »moraliziranje«) nekaj, kar je danes bolj ali manj zastarelo, nepotrebno ali »nepraktično« (in torej »nekoristno«). In še huje, ta beseda se neredko razume kot nekaj, kar se uporablja – posebej v drhtečih rokah »tradicionalistov« in »konservativcev« – zgolj ali pretežno zato, da bi ljudem preprečili ali vsaj zagnili uživanje, npr. v spolnosti. Dovolj pomenljivo je, da se Singer z vprašanjem spolne morale (oziroma erotične teorije in prakse) sploh ne ukvarja. Vsekakor upravičeno, zakaj spolne dejavnosti v glavnem ne sprožajo nekih posebnih moralnih vprašanj oziroma premislekov, ki bi bili bistveno drugačni od tistih, ki se, recimo, nanašajo na vožnjo avtomobila (ha, tovrstna dejavnost je – npr. v okoljevarstvenem in varnostnem pogledu – pravzaprav celo dosti bolj sporna kakor iskanje erotičnih zadovoljitev, ki temelji na soglasju posameznikov, sposobnih za sporazumevanje na relativno enakopravni podlagi). Etika tudi ni nekaj, kar je mogoče razumeti (ali uporabljati) izključno v povezavi z vero, npr. v tem smislu, da je »dobro« zgolj to, kar »odobrava ali zahteva Bog« (res pa je, da je religija tradicionalno ponujala dokaj močan razlog za pravilno delovanje, in sicer obljubo, da bodo krepostni nagrajeni z večno blaženostjo, ter grožnjo, da se bodo grešniki cvrli v peklju).

Singer že uvodoma polemizira z mnenjem, da je etika vselej in povsod »relativna« (to bi pomenilo, da je sleherni moralna sodba le odsev običajev in prepričanj družbe, v kateri je nastala, ali da je – npr. v marksistični pojasnjevalni optiki – morala vsake razredne družbene ureditve odločilno opredeljena z interesi vladajočih skupin). Pisec poudarja, da vsakdo, ki se je kdaj prebil do težavne etične odločitve, precej dobro

ve, da dvomov v takih okoliščinah ni mogoče preprosto razgnati že zgolj s poznavanjem »družbeno pričakovanega« vedejnja (oziroma formalno ali neformalno predpisane storitve ali opustitve): posameznik se mora namreč z uganko etično najprimernejšega delovanja spoprijeti povsem sam(ostojno). Po drugi strani pa meni, da se etika vedno nanaša na posamezno/konkretno družbo (oziroma v njej veljavni vrednotni normativni sistem), skrajno problematične implikacije. Na primer: če naša družba ne odobrava suženjstva (ali mučenja), neka druga družbena ureditev pa v tej praksi ne vidi nič moralno spornega, potem nam dosledni etični relativizem ne daje prav nobene podlage za izbiro med tema nasprotnima pogledoma (in še več, s tega vidika ni mogoče zadovoljivo pojasniti »nekonformističnih« idej ali dejanj, npr. nasprotovanja suženjstvu v kontekstu, kadar je javno mnenje večinsko na strani te institucije). Singer sicer ne dvomi o tem, da je etika »subjektivna«. Po njegovem mnenju so trditve o obstoju objektivnih moralnih norm (ali etične sfere, ki bi bila povsem neodvisna od človeških bitij) preprosto napačne. Tu gre za dediščino zmotnega prepričanja, da je etika od Boga dan sistem zakonov ali pač za še en primer značilno človeške težnje po objektiviranju osebnih želja in nagnjenj. Za Singerja je ključno to, ali (in v kolikšni meri) se razumu priznava pomembna vloga pri etičnih odločitvah. Z drugimi besedami: pojem »življenje v skladu z etičnimi načeli« je povezan z navajanjem razlogov (oziroma z zagovarjanjem posameznikovih dejanj). Toda v zvezi s tem ni sprejemljivo kakršno koli opravičevanje. Zagovor, ki gradi zgolj na koristoljubju, recimo, ne zadošča, saj je v pojem »etika« vključena ideja nečesa, kar presega posameznika (ki mora, ko moralno utemeljuje svoje početje, torej nagovoriti širše »občinstvo«). Etično ravnanje mora biti, skratka, sprejemljivo s stališča, ki je tako ali drugače obče. Tovrstno razumevanje etike ima sicer za sabo že bogato izročilo. Razbrati ga je mogoče, denimo, v tako imenovanem »zlato pravilo« (ki ga najdemo v tretji Mojzesovi knjigi), v krščanski normi, da je treba »ljubiti svojega bližnjega kakor samega sebe« (kar pomeni, da mora posameznik dati interesom drugih enako težo kakor svojim), v prepričanju stoikov, da izhaja etika iz univerzalnega naravnega zakona, v Kantovi znameniti formuli »Deluj le glede na tisto maksimo, zaradi katere lahko hkrati hočeš, da naj postane obči zakon« ... S trditvijo, da etičnega stališča ni mogoče opravičiti glede na neko pristransko ali omejeno socialno skupino (oziroma zgolj z vidika posameznikovih koristi), so se nedvomno strinjali tudi številni britanski filozofi osemnajstega stoletja (npr. Hutcheson, Hume in Adam Smith), ki so poudarjali, da se je treba za preizkus moralne sodbe obrniti na umišljenega »nepistranskega gledalca« (sodobna različica

teh pojmovanj je teorija »idealnega opazovalca«, in »klasični« utilitaristi (npr. Jeremy Bentham), ki so izhajali iz načela, da pri odločanju o moralnih vprašanih »vsak šteje za enega in nihče več kakor za enega« (v teorijo, ki jo je razvil John Rawls, bržkone vodilni sodobni kritik utilitarizma, je ta aksiom vključen tako, da so temeljna etična načela izpeljana iz hipotetične situacije, v kateri posameznik ne ve, ali bo z vidika izbranih urejevalnih normativnih standardov med tistimi, ki bodo nekaj pridobili, ali morda med tistimi, ki bodo nekaj izgubili). To, da je treba pri etičnem presojanju preseči individualne/partikularne interese (oziroma nagnjenja ali odpore), pa seveda ne pomeni, da mora biti posamezna sodba univerzalno uporabna. Poleg tega je treba upoštevati – in to je vir resnih težav ali dilem –, da ni ene same samcate etične teorije, ki je združljiva z idejo univerzalnosti. Singer sprejema etično stališče, ki je po svoji naravi utilitarno (in ki je vsaj v nekaterih različicah ali izpeljavah nezdržljivo z drugimi morebitnimi etičnimi ideali, kot so npr. individualne pravice, svetost življenja, pravičnost, čistost in tako naprej): od človeškega subjekta namreč zahteva, da mora vsaj na neki stopnji moralnega presojanja izbrati potek delovanja, ki ima v seštevku najboljše posledice za vse vpletene (pisec v zvezi s tem opozarja, da sicer ni treba preračunavati posledic prav pri vsaki etični odločitvi, ampak le pri tistih, ki so sprejete v zelo nenavadnih okoliščinah, ali pa tedaj, ko razmišljamo o izbiri splošnih načel za vedenje v prihodnosti). Avtorjevo izhodišče se torej razlikuje od »klasičnega« utilitarizma predvsem v tem, da »najboljših posledic« ne razume le kot povečevanja ugodja in zmanjševanja bolečine, temveč kot tisto, kar v seštevku povečuje korist vseh vpletenih (ta razloček seveda odpade, če menimo, da so tudi »klasični« utilitaristi – npr. Jeremy Bentham in John Stuart Mill – uporabljali besedo »ugodje« v smislu doseganja zaželenega, »bolečino« pa kot njeno nasprotje).

Ko gre za obravnavo konkretnih etičnih vprašanj, se Singer najprej loti problema enakosti. Ta tematika je vsekakor zelo občutljiva. Jasno je namreč, da se človeška bitja empirično bolj ali manj razlikujejo, in sicer domala v vseh mogočih lastnostih (kot so, recimo, telesna moč in vzdržljivost, zdravstveno stanje, starost, estetski videz, značajske poteze, inteligenca, čustvena občutljivost, nasilnost, tekmovalnost, podjetnost, socialne veščine, čut za pravičnost, impulzivnost, vestnost, pridnost, jezikovne sposobnosti, zmožnost samonadzora, nagnjenje k nasilnemu ravnanju, težnja po moči ...). To vsekakor ni sporno (problematična je zgolj mera, v kateri so posameznikove telesne in psihične značilnosti biološko/naravno ali družbeno – in še posebej družinsko – določene, npr. z vzgojo, izobrazbo ali socialnim pogojevanjem). Treba pa je upoštevati, da »enakost« ni nekaj, kar se nanaša na taka in drugačna (čutno zaznavna ali pojavna) dejstva, ampak je v prvi vrsti etično (in torej normativno) načelo. Z drugimi besedami: to je zahteva, da se enako upoštevajo najpomemb-

nejši človeški interesi ne glede na (biološki ali družbeni) izvor vsakovrstnih razlik med posamezniki. Singer poudarja, da načela enakega upoštevanja interesov ni mogoče skržiti zgolj na zagotavljanje enakih možnosti (ali startnih položajev), tj. na izenačevanje dostopa do šolanja (ali formalnega izobraževanja). Enakovrednost šol – ki je vsekakor težko (če sploh) uresničljiv družbenopolitični cilj – namreč ne odpravlja neenakih razmer v družinskih okoljih, ki sicer pogosto in tudi zelo pomembno vplivajo na posameznikovo šolsko (ne)uspešnost (tu mislimo na dejavnike, kot so miren prostor za učenje, dostop do knjig in starši, ki svoje otroke spodbujajo k marljivosti v izobraževalni ustanovi). Pa tudi če bi nekako omejili tovrstne neenakosti, bi še vedno trčili ob neodpravljljive naravne razlike, ki so gensko pogojene (in se nanašajo, denimo, na nasilnost, značajske poteze, IQ in še mnoge druge sposobnosti). Tu se neizbežno spopademo z resnim političnim vprašanjem. Namreč: ali si je sploh mogoče zamisliti – oziroma si realistično prizadevati za – družbo, v kateri ljudje ne bi bili nagrajeni za sposobnosti (npr. intelektualne ali podjetniške), ki so delno določene že pred njihovim rojstvom in so že skoraj povsem določene, preden so dosegli starost, pri kateri postanejo odgovorni za svoja dejanja? Ali bi, recimo, občutno zmanjšanje razlik v dohodkih (in z njimi najtesneje povezanih socialnih položajih) slabo vplivalo na pripravljenost posameznikov, da se lotijo zahtevnega študija (npr. medicine)? Ali bi večja izenačenost nagrad (po možnosti seveda za družbeno koristno delo) oslabil prizadevnost ljudi (tj. trud, ki se vlaga v uporabo posameznikovih podedovanih sposobnosti)? In navsezadnje, kako zmanjšati razlike v dohodkih in bogastvu, če upoštevamo, da ima – kot dovolj nazorno kažejo zgodovinske izkušnje – učinkovitost zelo progresivnega davčnega sistema vendarle neke meje (zdi se, kakor da bi veljalo nenapisano pravilo, po katerem se z višanjem davčnih obremenitev širijo tudi poskusi njihove utaje)?

Singer sicer nameni največ pozornosti (ne)dopustnosti pobijanja živih – predvsem (človeških in nečloveških) živalskih – bitij. Vsaj na prvi pogled je morda videti, kakor da je razglabljanje o tej problematiki mlatenje prazne slame. Mar ni življenje sveto (in je torej sleherni odvzem te dobrine – bodisi s storitvijo bodisi z opustitvijo – etično nesprejemljivo dejanje)? Hm, mnogi nedvomno pogosto pravijo, da je tako, a skoraj nikoli ne mislijo tega, kar pravijo. Če bi bili namreč zares nemomajno (ali brezpogojno) prepričani v »svetost življenja«, bi se jim zdelo ubiti prašiča ali izpuliti željno glavo ravno tako odvratno ravnanje kakor umor človeka (za nameček pa bi bili tudi brezmadežni pacifisti in bi obsojali celo uboj v samoobrambi). No, jasno je, da večina meni, da ni »sveto« življenje slehernega živega bitja. Posebno (oziroma privilegirano ali celo edinstveno) vrednost – in zatorej tudi moralno in pravno zaščito – naj bi imelo zgolj (ali vsaj predvsem) človeško življenje. Ampak, le zakaj naj bi bilo tako? Z uradnega krščanskega vidika se od-

govor ponuja tako rekoč na dlani: ker nas je ustvaril Bog (in to menda celo po svoji podobi!), smo vsi njega last, kar implicira, da z ubojem človeškega bitja (opremljenega z nesmrtno dušo, ki ji je usojena večna blaženost ali pa večne muke) posegamo v božjo pravico (npr. lastninsko ali avtorsko) do odločitve, kdaj bomo živeli in kdaj umrli (glede pobijanja nečloveških živali pa – v skladu z biblijskim besedilom – velja, da jih ljudje smemo pobijati, kakor nas je volja – če so le pravnoformalno »naše« –, saj jih je Bog velikodušno postavil pod gospodstvo človeka). Toda to je zelo specifično etično izhodišče (ki pa je bilo v zgodovini nedvomno zelo vplivno in je postalo celo del bolj ali manj nesporne moralne ortodoksosti evropske civilizacije). Singer (vsekakor povsem upravičeno) ocenjuje, da je tovrstna etika v številnih primerih skrajno neprimerna in na žalost tudi precej škodljiva (še prav posebej pa tedaj, ko gre za pravno-politično prepoved splava, evtanazije in samomora). Pisec opozarja, da je treba besedo »človek« razumeti v dveh – moralno precej različnih – pomenih. Eno je namreč »pripadnik vrste *homo sapiens*«, drugo pa je »oseba«, tj. bitje, ki je razumno in se zaveda samega sebe kot samostojne »entitete« s preteklostjo in prihodnostjo (ter torej ni zgolj zavestno ali čuteče oziroma občutljivo za bolečino in ugodje). To nadalje pomeni, da sleherni pripadnik vrste *homo sapiens* ni že samodejno (ali neizbežno) tudi »oseba« (to gotovo ne velja, recimo, za človeški zarodek, plod, novorojenčka in umsko zelo prizadeto osebo). Po drugi strani pa lahko brez večjih zadržkov v to skupino uvrstimo številne nečloveške živali, npr. šimpanze, gorile in orangutane (ki so naši najbližji sorodniki) ter tudi kite, delfine, opice, pse, mačke, prašiče, medvede, ovce, govedo ... Še drugače rečeno: ne le človeška bitja, ampak tudi številne nečloveške živali imajo zmožnosti, da uporabljajo znakovni jezik, da se medsebojno sporazumevajo, da delujejo intencionalno, da se spominjajo svoje preteklosti, da imajo predvidevanja glede prihodnosti, da uporabljajo orodje, da vzajemno sodelujejo, da obvladujejo svoje vzgibe, da skrbijo za druge, da so radovedne in da se, ne nazadnje, zavedajo samih sebe (ter celo zavedanja drugih bitij).

Nobenega dvoma ni, da je mogoče etično nedopustnost uboja osebe (in tudi kakšnega drugega čutečega živega bitja) opreti na vrsto močnih argumentov. Ti razlogi so lahko posredni (npr. čustveno negativen vpliv uboja na osebe, ki so z žrtvijo intimno, ljubezensko ali sorodstveno povezane, in na druge člane skupnosti) ali neposredni, npr. onemogočenje izpolnitve želja, ciljev in načrtov za prihodnost, nespoštovanje posameznikove avtonomnosti (tj. pravice do samoupravljanja z lastnim življenjem) ali zanikanje sposobnosti dožemanja samega sebe kot obstoječega (oziroma »kontinuiranega«) v času (kar nekateri filozofi opredelijo kot pogoj *sine qua non* za imetje/priznavanje pravice do življenja). Vse to niti ni posebej problematično. Pomembno pa je, da je treba na podlagi etičnega izhodišča, ki ga dosledno zagovarja Singer, zavreči nauk,

ki postavlja življenja pripadnikov naše vrste nad življenja pripadnikov drugih vrst. Nekateri pripadniki nečloveških živalskih vrst so namreč očitno osebe, nekateri pripadniki človeške vrste pa to vsekakor niso. To seveda ne pomeni, da se avtor zavzema za splošno etično prepoved pobijanja (nečloveških) živali. Izraz »nečloveška žival« vključuje namreč preveč raznolik nabor življenj, da bi lahko vsa tovrstna bitja podredili enemu samemu moralnemu načelu. Očitno je vsaj to, da je najspornejše pobijanje razumnih in samozavedajočih se živali. Ko imamo opraviti z zgolj čutečimi živalskimi bitji, pa so razlogi zoper (po možnosti čim manj boleče) ubijanje kajpada neprimerno šibkejši. Po drugi strani pa ponuja Singerjevo etično izhodišče zelo prepričljive razloge v prid dopustnosti splava ter (pod določenimi – pravzaprav zelo omejevalno opredeljenimi – pogoji) tudi uboja novorojenčka. No, in prav to avtorjevo stališče je vzbudilo zdaleč največje ogorčenje in silovito odklonilne odzive (ki jih pisec sicer podrobno opiše v posebnem dodatku h knjigi). Razburjenje ni presenetljivo. Otrok se danes pogosto dojema kot pravcato božanstvo (svetinja, ki opravlja – čeravno ne prostovoljno – za starše vrsto psiholoških vlog, npr. osmišljanje sicer v precejšnji meri praznega, odtujenega ali nesmiselnega življenja). Poleg tega so nam novorojenci pogosto všeč, ker so majhni, srčkani, nedolžni in nemočni (nedvomno pa obstajajo tudi dobri evulucijski razlogi, zaradi katerih smo do njih nagnosko zaščitniški). Toda pozor. Če menimo, da ima življenje novorojencev posebno vrednost, ker so pač majhni in srčkani, je to enako, kakor soditi, da si tjulenček s svojim mehkim belim kožuščkom in velikimi okroglimi očmi zasluži večjo zaščito kakor gorila, ki nima teh lastnosti. Prav tako nemoč ali nedolžnost novorojenega pripadnika vrste *homo sapiens* ne moreta biti razlog, da mu dajemo prednost pred enako nemočnim in nedolžnim človeškim plodom, ali če hočete, pred laboratorijskimi podganami, ki so »nedolžne« v istem smislu kakor človeški novorojenček (in so – glede na moč izvjalca poskusa – tudi skoraj enako nebogljene). Če pa te čustveno ganljive, vendar etično povsem nepomembne vidike ubijanja novorojencev odmislimo, vidimo, da razlogi proti uboju živalskih oseb za nje ne veljajo. Čeprav se bodo gotovo marsikomu zdeli sklepi, do katerih se dokoplje Singer, skrajno nezaslišani/nesprijemljivi, je treba vedeti, da je aktualna absolutna zaščita življenja novorojencev »zgolj« odsev značilne krščanske drže, ne pa univerzalnih etičnih vrednot. Detomor so prakticirali v družbah, ki se geografsko razprostirajo od Tahitija do Grenlandije, kulturno pa so se med seboj precej razlikovale (od nomadskih avstralskih aboriginov do visoko razvitih mestnih držav antične Grčije in mandarinske Kitajske). V nekaterih od teh družb detomor ni bil le dovoljen, temveč je v posameznih okoliščinah veljal celo za moralno obveznega. Z drugimi besedami: ne ubiti deformiranega ali bolnega novorojenca je pogosto veljalo za zgrešeno, poleg tega pa je bil detomor verjetno prva in v številnih družbenih ureditvah tudi najpomembnejša oblika

(odgovornega) uravnavanja rojstev. Ob tem bi morda kdo samovšečno pomislil, da smo zdaj pač postali bolj »civilizirani« od »primitivnih« ljudstev. Vseeno pa je vendarle skrajno domišljavo meniti, da smo prav »mi« bolj civilizirani od, recimo, najboljših grških in rimskih moralistov, kot so bili npr. Platon, Aristotel in Seneka (ki so šteli detomor za povsem naravno in človečno rešitev problema bolnih in pohabljenih otrok). Singer torej poudarja, da bi moral biti detomor dopusten, a seveda le pod zelo strogimi pogoji (vzrok za tovrstne omejitve bi verjetno prej bil vpliv detomora na druge ljudi – predvsem na tiste, ki imajo dete radi in zanj skrbijo – kakor intrinzična zgrešenost uboja novorojenca). Še drugače rečeno: pisec trdi, da dopustnost splava upravičuje tudi dopustnost detomora (razloček med *intrinzično* zgrešenostjo uboja zrelega ploda in *intrinzično* zgrešenostjo uboja hudo prizadetega novorojenca je namreč etično neizrazit). Razlika je le v tem, da pri splavu domnevamo, da najbolj zainteresirani ljudje – ki bi postali starši (ali vsaj mama) – to želijo narediti. Zato lahko detomor enačimo s splavom le takrat, ko otrokovi najbližji nočejo, da (pre)živi (taki primeri pa so pravzaprav relativno redki). Uboj novorojenca, čigar starši ne želijo, da umre, pa je seveda nekaj povsem drugega.

Singer v svojem delu obravnava še vrsto drugih zanimivih – in predvsem sila žgočih – etičnih dilem (ki jih zaradi prostorskih omejitev ne moremo podrobneje predstaviti), kot so (ne)upravičenost različnih vrst evtanazije – ki je lahko prostovoljna (tj. na željo usmrčene osebe, zato je pogosto ni mogoče razlikovati od, žal še vedno inkriminirane, pomoči pri samomoru), neprostovoljna (če je bila usmrčena oseba sposobna privoliti v lastno smrt, vendar tega ni storila, ali ker je nihče ni vprašal ali pa so jo vprašali, a se je odločila živeti naprej), nehotena (ko človek ni sposoben razumeti izbire med življenjem in smrtjo), aktivna ali pasivna (namreč dopustitev smrti, ki pa se moralno ne razlikuje od dejavne usmrtitve) –, nedopustnost sprejemanja absolutne revščine (oziroma če na ta problem pogledamo še z druge strani, strpnost do absolutnega bogastva), odnosi med domačini in priseliki, okoljevarstvena etika in vprašanje razmerja med cilji in sredstvi (oziroma med posameznikovo vestjo in zakonskimi določbami). No, v zadnjem poglavju pa si pisec zastavi še eno nadvse intrigantsko vprašanje: zakaj naj bi sploh delovali moralno? Čemu bi se pravzaprav obremenjevali z etiko, ko pa nas njeni sklepi skoraj praviloma postavljajo pred zelo visoke (težko uresničljive) zahteve? Oziroma: zakaj ravnati prav etično, ne pa, denimo, v skladu z lastnimi interesi (ali koristiljubno), bontonom ali estetsko potrebo po izkazovanju osebnega življenjskega sloga? Ali je etično ravnanje *eo ipso* tudi neizbežno razumno početje (David Hume je npr. menil, da se lahko razumnost delovanja nanaša zgolj na sredstva, ne pa tudi na praktične cilje, ki jih vselej določajo naše želje in hotenja)? Ali ni nekako v nasprotju z zdravo pametjo (kot je

opazil že Henry Sidgwick), če bi zanikali, da je razlika med dvema poljubnima posameznikoma resnična in temeljnega pomena, zaradi česar »jaz« skrbim za kakovost svojega obstoja na način, ki se bistveno razlikuje od skrbi za blaginjo drugih? Ali se razumnost moralnega delovanja nemara skriva v naših dolgoročnih interesih? Ali je krepostnost – kot dokazuje Platon v svoji *Državi* –, opredeljena kot harmonija različnih prvin posameznikove osebnosti, nujen pogoj sreče? Ali pa vodi, nasprotno, sleherno povzdigovanje psihičnih ugodnosti krepostnega življenja v opustitev (oziroma celo v onečaščenje ali ponižanje) moralnega stališča? Kaj je etično pomembnejše: vsebina dejanja (torej to, kar je dejansko storjeno) ali posameznikovi vzgibi (npr. radodarnost, sočutje, poštenost, strpnost, skromnost, izpolnjevanje dolžnosti zaradi dolžnosti same ali vestnost, tj. ravnanje z namenom storiti, kar je prav)? Ali etika in koristiljubje dejansko sovpadata, in sicer zato, ker že iz vsem ljudem skupne človeške narave izhaja, da smo dobronamerni in sočutni, zaskrbljeni za blaginjo drugih in za nameček opremljeni še z naravno vestjo (zaradi česar ne moremo biti zares srečni, če – npr. z goljufivimi ali nepoštenimi dejanji – zatremo te bistvene prvine naše narave)? Ha, ampak le kaj bi o tem porekli »psihopati«, namreč posamezniki, ki so asocialni, impulzivni, nepredvidljivi, egocentrični, čustveno »plitki«, neodgovorni, brez občutkov obžalovanja, sramu ali krivde ter nesposobni vzpostaviti globoke in trajne medčloveške odnose, vrh vsega pa je videti, da zaradi te svoje »nenormalnosti« niti najmanj ne trpijo? Vse to so vsekakor skrajno zamotana vprašanja, zato ne prese-neča, da tudi Singer priznava, da na vprašanje, zakaj delovati moralno, ne moremo dati odgovora, ki bi vsakomur od nas ponudil neovrgljive razloge za tovrstno ravnanje. Očitno je namreč, da etično neopravičljivo vedenje ni vedno nerazumno. To pa konec koncev pomeni, da si je skoraj nemogoče zamisliti obče etične standarde, ki ne bi temeljili tudi na zakonsko predpisanih sankcijah in socialnem pritisku, tj. na mehanizmih formalnega in neformalnega družbenega nadzora. Toda, to spet ni neka neproblematična rešitev vprašanj, ki se jih loteva Singerjeva *Praktična etika*, saj ne ponuja odgovora na vprašanje, kaj storiti, ko »skupna moralna zavest« (oziroma npravna prepričanja in občutja večine ljudi) podpira (po naši presoji) neetične prakse. Tu gre, med drugim, za paradoks utemeljitve novih etičnih standardov, tj. za »akt«, ki je – kot je npr. mojstrsko prikazano v Sofoklejevi *Antigoni* (in filozofsko »nadgrajeno« v Heglovi *Fenomenologiji duha*) – pravzaprav vselej odklonski in (z vidika prevladujočih ali veljavnih moralnih norm) celo »nasilen« (oziroma nerazumljiv za *moral majority* in pogosto celo za njegove neposredne protagoniste).

Zoran Kanduč

Katja Franko Aas, Helene Oppen Gundhus, Heidi Mork Lomell (eds.): Technologies of inSecurity: the surveillance of everyday life

(Tehnologije (ne)varnosti: nadzorovanje vsakodnevnega življenja), Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, 2009

Zbornik odgovarja na vprašanje, kako naše prizadevanje po varnosti dejansko ustvarja nevarnost in ustoličuje pojav »sekuratizacije«, tj. postopek ustvarjanja in nato odstranjevanja kriminalnih tveganj, postopek, v katerem se vsi mi in naši vsakodnevni predmeti preobražamo v nosilce tveganj, ki jih je potem treba nevtralizirati – čim prej in veliko prej, ko je sploh bilo storjeno kaznivo dejanje. Zbornik z vidika več znanstvenih ved predstavi načine, kako informacijska tehnologija in njeni izdelki postajajo sestavni del našega vsakodnevnega življenja, del banalnih in rutinskih opravil posameznika, del proizvodnje vednosti in del načinov vladanja.

Prispevki v zborniku so gibljejo med pravom, kriminologijo in sociologijo, presečišču imenovanem »nadzorstvene študije« (angl. *surveillance studies*) in v domeni študij znanosti in tehnologije (angl. *science and technology studies*). Vsebina je razdeljena na pet delov: (I.) (ne)varnost in teror, (II.) (ne)varni prostori, (III.) (ne)varne vidljivosti, (IV.) (ne)varne virtualnosti in (V.) (ne)varne pravice.

Del o (ne)varnosti in terorju je namenjen analizi preoblikovanja vrednosti, ki jih pripisujemo običajnim in vsakodnevni predmetom in dejavnostim, ki so v »družbi strahu« postali nekaj, za kar bi nas moralo skrbeti (na primer voda v steklenici na letališču ni več le pitna tekočina, postala je nevarno sredstvo) (1. poglavje). Drugo poglavje tega dela je namenjeno pomenu identifikacije posameznika (etosu identifičnosti) za oblikovanje moderne nacionalne države, državni nadzor, kolonializem in kot sredstvo vojskovanja (2. poglavje).

V drugem delu se avtorja ukvarjata z (ne)varnostjo prostorov, po eni strani stratifikacijo urbanega prostora med megalomanskimi prireditvami (megašportnimi dogodki) in po njih (3. poglavje), ter pojavom varnostnih nadzornih točk, ki pregrajujejo prostore in jih najdemo na letališčih, v gledališčih, šolah – povsod, kjer se že z arhitekturo zagotavlja disciplina in ustvarja nadzor (4. poglavje).

Tretji del je namenjen (ne)varnosti (raznih, novih) vidljivosti, pri čemer se avtorji posvečajo vidljivosti, ki jo omogoča satelitsko sledenje prestopnikov (5. poglavje), vidljivosti videonadzornih kamer, nameščenih na javnih urbanih površinah (6. poglavje) in povečani vidljivosti, ki izvira iz amaterskega video in zvočnega snemanja s prenosnimi napravami (*gadgeti* vrste žepna kamera in fotoaparati, mobilni telefon,

BlackBerry in iPod z integriranimi programi za zvočno in slikovno snemanje).

V četrtem delu je pod drobnogled postavljena (ne)varnost virtualnega prostora. Posebej so obravnavani vloga in pomen prepovedi uporabe interneta osebam, ki jim je odvzeta prostost (8. poglavje), ter moč nabrekle zasebne varnostne računalniške industrije (9. poglavje).

Peti del zbornika razčlenjuje vpliv, ki ga ima tehnično podkrepljeno nadzorovanje ljudi na njihovo zaupanje v državo in njene institucije (10. poglavje), in pomen, ki ga akterji kazenskopravnega sistema, zagovorniki in sodni izvedenci pripisujejo domnevno objektivnim dokazom DNK (11. poglavje). V zadnjem poglavju avtor analizira diskurze o mučenju v obdobju po napadih 9. 11. in razloge za teoretično spodletelost njegovega legitimiranja.

Daniel Neyland v 1. poglavju *Običajni teror in grožnja pred vsakodnevnimi predmeti* razčlenjuje, kako so vsakodnevni predmeti postali predmeti, zaradi katerih in o katerih bi nas moralo skrbeti. Tako je na primer vožnja s podzemno železnico povsod po svetu (ne le na Japonskem in v Londonu, kjer so bili teroristični napadi) postala nekaj, kar dojemamo kot nevarno in tvegano početje. Koši za smeti, delo v visoki stolpnici in podobna vsakdanja opravila, dejavnosti in predmeti, ki do nedavnega niso bili v središču naše pozornosti, so postali središče našega zanimanja in strahu. Avtor se osredotoča na to, kako posamezni predmeti/dejavnosti spreminjajo ontološko vrednost in kako so te rekonfiguracije povezane z mrežami oblasti in vladanja. Analiza je podprta z etnografskimi študijami (1) »pisem bomb« in z njimi povezanimi protiterorističnimi varnostnimi nasveti obveščevalne službe MI 5, (2) študijami videonadzorovanja javnih površin v VB in (3) študijo varnosti na letališčih.

Nasveti o ravnanju s pisemskimi bombami so preoblikovali mrežo medosebnih odnosov v organizacijah: odgovori na vprašanja, kakšna pisma so pisemske bombe, kako jih prepoznati in kdo naj bo odgovoren za njihovo prepoznavo, kako ukrepati in kako reorganizirati delovanje posamične organizacije zaradi te grožnje, spreminjajo družbene procese in način delovanja institucij. Tudi organizacija letališč se ravna po (vsakič drugače) opredeljenih »nevarnih« predmetih. Arhitektura in organizacija dela na letališču se zasnujeta okrog predmetov,

ki so prišli v nekem zgodovinskem trenutku v središče pozornosti. Presoja kakovosti dela terminalnih menedžerjev, identiteta letališča (kot dobrega ali slabega na svetovnem trgu letaliških storitev) in zmožnost delavcev, da opravljajo svoje delo, se danes zasnuje predvsem na podlagi tega, kako so sposobni razlikovati, razporediti in oceniti potnike.

Avtor ugotavlja, da kljub velikim prizadevanjem po spremembah ontološkega statusa vsakodnevnih predmetov ta status ostaja v glavnem nespremenjen. Tako na primer kljub temu, da so nadzorniki v videonadzornih centrih odgovorni za iskanje in prepoznavanje morebitnih teroristov, njihova močna rutina vodi do tega, da se še vedno osredotočajo na stereotipne rizične skupine (na primer opazujejo mladoletnike, ki sedijo in popivajo na parkirišču).

David Lyon se v 2. poglavju *Identifikacijske prakse: oblikovanje države, nadzor kriminalitete, kolonializem in vojna* odziva na uvedbo nacionalnih identifikacijskih kartic v VB, katerih uvedba je bila pospremljena s pozivi po varnosti pred nezakonitim preseljevanjem, goljufijami in terorizmom. Identifikacijske prakse so eden osrednjih stebrov oblikovanja modernih nacionalnih držav, ko je bilo treba razlikovati državljane od nedržavljanov, med posameznimi skupinami prebivalstva (delinkventi, nezaželeni obiskovalci, »pošteno« večino, zastojkarji itn.). Te prakse pa so omogočile tudi diskriminacijo, pravno ureditev preseljevanja in blokado posameznih etničnih, religiozних ali nacionalnih skupin.

Sodobni etos identificiranja posameznika avtor analizira v štirih pogledih: (1) prepoznavna je povezana z državljanstvom za različne namene: obdavljenje, ugotavljanje upravičenosti do ugodnosti ipd. Ti identifikacijski sistemi so del racionalizacije delovanja državnega birokratskega aparata, čeprav so nekatere oblike identifikacije obstajale že prej (na primer registracija rojstev/smrti je obstajala že prej v župnijah). (2) Velik pomen so imele identifikacijske prakse za kolonialno administracijo (na primer v Ruandi, kjer so Belgijci v prvi vrsti z administracijskim ukrepom razvrščali prebivalce in začeli ločevati med (belcem podobnimi) tutsiji in (bolj temnimi in manjšimi) hutujci, kar je pozneje pomenilo razliko med življenjem in smrtjo) in za (3) vojne potrebe (množične poboje in genocid, razvrščanje med prebivalci, primernimi in voljnimi za vojaški nabor, za razlikovanje med sovražnimi in prijateljskimi domačini itn.). (4) Identifikacija pa koristi tudi kriminalitetni politiki, ko z industrializacijo in urbanizacijo pride do »družbe tujcev« (Simmel) in je treba med neznanci identificirati posameznike, ki so recidivirali: zaradi tega si v moderni penalni državi »zaslužijo« tako (in ne drugačno) kazen in/ali tretma.

Logika identifikacije se v poznem 20. stoletju razvija naprej, pospeši jo razvoj mikroelektronike, podatkovnih zbirk in

računalniških mrež ter se poveže z diskurzi o tveganjih: prepoznavanje in upravljanje tveganj sta postali osrednjega pomena sodobne policije, zavarovalniških poslov in delovanja drugih državnih ustanov.

V 3. poglavju Francisco R. Klauser s prispevkom *Prostorski izrazi nadzora na svetovnem nogometnem prvenstvu 2006 v Nemčiji* ugotavlja, kako je nogometno prvenstvo, ki se zgodi v kratkem času na določenem omejenem (urbanem) prostoru, prototip nadzorstvenih praks in nadzorstvene ekspertize, ki jo je mogoče pozneje prenašati v druga okolja, druge države in za druge megadogodke. Varnostna in nadzorstvena politika se kaže ne le v odnosu do posameznika in skupin, temveč tudi diferencira prostor in ga kategorizira. Ta geografski pristop k nadzoru gradi na podlagi analize nogometnega prvenstva, mešašportnega dogodka, ki je proizvod in proizvajalec v razvoju varnostnih politik. Avtor analizira dva pojavi: javne površine za gledanje v mestnih središčih z velikimi zasloni, ki postanejo »privilegirane prostorske točke varnostne politike« in zunanji varnostni obroči okrog stadionov, ki jih spremljajo fizične in simbolne oznake prostora z ograjami, policijskimi patroljami, e-sistemi za nadzor dostopa (e-kartice), sledilnimi napravami itd.

Richard Jones v 4. poglavju *Varnost kontrolnih točk: prehodi, letališča in arhitektura varnosti* obravnava varnostne nadzorne točke kot vzorčne inovacije sodobne nadzorstvene prakse in situacijske kriminalitetne prevencije. Avtor zasnuje sociološko teorijo delovanja nadzorstvenih točk, katerih fenomenologija je zelo raznolika, saj jih najdemo povsod: ne le pri policijskem delovanju, v zaporih, na sodiščih in na državnih mejah, temveč tudi na letališčih, železnicah, v pristaniščih, šolah, trgovinah, zabaviščnih centrih, kopališčih, galerijah, gledališčih, ograjenih skupnostih, lokalih in gostilnah – povsod, kjer je pomembno urediti tokove mimoidočih in obiskovalcev. Avtor razlikuje med (a) prehodi, ki so pasovi med ograjenimi deli (in so lahko odprti ali zaprti), (b) nadzornimi točkami, ki so načini urejanja prehajanja skozi prehode, in (c) varnostnimi nadzornimi točkami, ki so točke, osredotočene na zagotavljanje varnosti.

Osrednje zanimanje namenja varnostnim nadzornim točkam zato, ker je ta ureditev toka ljudi in blaga nujno selektivna. Zanima ga selekcija, ki vedno (nujno) učinkuje v obe smeri: ne le vključuje, temveč tudi izloča. Varnostne nadzorne točke so zato mehanizem socialnega stratificiranja oziroma »bulimični mehanizem«, ker izločajo in vključujejo hkrati. Varnostne kontrolne točke kažejo, da živimo v bulimični družbi, v kateri množično kulturno vključevanje spremlja sistematično strukturno izločanje.

Ključni del avtorjeve analize je uporaba Lessigovega modela družbenega urejanja problemov. Po Lessigu je mogoče posamezno dejavnost urediti na štiri neodvisne načine: (1) s

pravom (tj. s pravnimi normami, za sankcioniranje katerih na poslednjo skrb država s sredstvi fizičnega prisiljevanja), (2) s trgov (ekonomije in tržnih zakonitosti), (3) z družbenimi normami in (4) z »arhitekturo« (tj. dizajnom, tehnologijo oziroma obliko sistema, ki že v skladu s fizikalnimi zakoni onemogoča neželjeno vedenje). Na primer kajenje (oziroma njegove škodljive posledice) lahko preprečujemo tako, da ga prepovemo (pravo), lahko dvignemo cene cigaret (ekonomska manipulacija), ga stigmatiziramo (kot družbeno neželjeno vedenje) ali pa izdelamo cigarete s filtrom, ki spremenijo stopnjo inhalacije nikotina (»arhitekturna« oziroma tehnična rešitev).

Jones to Lessigovo regulativno shemo uporabi pri analizi varnostnih nadzornih točk. Arhitekturno (prvič) so vedno oblikovane tako, da prepuščajo osebe/stvari po ozkih poteh, na katerih je treba posameznike/blago podrobneje pregledati. Pregrade omogočajo upravljanje množic, taka arhitekturna zasnova onemogoča kršitve, saj se na primer skozi majhne prehode ni mogoče prebiti drugače kot v vrsti.

Pravna ureditev (drugič) varnostnih nadzornih točk določa, kdo lahko prehaja skozi prehod. Državne meje v EU so navznoter odpadle – nadzor zaradi vpeljave »izravnalnih ukrepov« kljub padcu meja ostaja, nadomestijo jih učvrščene šengenske meje.

Družbene norme (tretjič) vplivajo na delovanje varnostnih nadzornih točk po družbenem pomenu, ki jim ga pripisujejo nadzorovalci (upravljalci) nadzorstvenih točk in tudi nadzorovani. Analiza ograjenih skupnosti v ZDA na primer kaže, da so ograjene skupnosti le v manjši meri zasnovane zaradi zagotavljanja varnosti. Nekatere ograjene skupnosti so res »varnostne«, večina ograjenih skupnosti je bolj namenjena zagotavljanju posameznega življenjskega sloga ali ugleda. To kaže, da so ograjene skupnosti sicer namenjene razmejevanju, vendar ne varnih od nevarnih predelov/ljudi, temveč razmejevanju med družbenimi razredi, kot orodje za vzpostavljanje družbenega ugleda in moči.

Trg (ekonomija) (četrtič) vpliva na uresničevanje varnostnih nadzornih točk na več načinov. Po eni strani varnostne točke povečajo ceno prehoda, ki bi potekal mimo teh točk. To povzroča (nezakonito) preseljevanje in spreminja upravljanje nadzora. Na primer korupcija nadzornikov lahko postane normaliziran, nujen sestavni del prehoda. Prehodi druge vrste, v nočne lokale, tudi kažejo, kako postane delo varuhov prehoda manj pomembno (kot vir prihodka za nadzornika), saj pridobijo s svojim položajem vezi in dostop do »podzemlja«, statusno moč in ugled.

Mike Nellis obravnava satelitsko sledenje obsojencev v 5. poglavju z naslovom »24/7/365: mobilnost, lociranost in sate-

litsko sledenje obsojencev«. Geolokacijske tehnologije, kot so GPS (angl. *Global Positioning System*) in GSM (angl. *Global System for Mobile Communications*), se v nekaterih državah (najbolj v ZDA) že uporabljajo za sledenje obtoženim (kot omejevalni ukrep) ali pri pogodnem odpustu. Te tehnologije, ki so bile razvite v vojaške namene ali za usklajevanje svetovnih prometnih sistemov, so danes pogosto razumljene kot nekaj, kar lahko zagotovi primerno in učinkovito moč državnega nadzora (nad gibanjem in določanjem lokacije) vsaj nekaterih obsojencev.

Avtor analizira satelitsko sledenje v ZDA in prikaže izsledke poskusnih študij, opravljenih v Angliji in Walesu. Vsaj v ZDA je elektronsko nadzorovanje (širši pojem od satelitskega nadzora) prisotno že od leta 1982, tako da je združeno z ukrepom hišnega pripora. Prvotne oblike niso uporabljale svetovnega satelitskega sistema (GPS), temveč so registrirale zgolj prisotnost na domu po fiksnem telefonskem sistemu. Satelitsko nadzorovanje se je začelo v ZDA, ko so ga leta 1997 uvedle zvezne države Florida, Michigan in Pensilvanija za spolne prestopnike kot posebej nevarno skupino obsojencev. Sistem elektronskega nadzorovanja je imel več oblik: oblikovanje zapovedanih in prepovedanih con, dvostransko komunikacijo z obsojencem, (lokacijsko) mapiranje/kartografitanje gibanja obsojenca, neposredno obveščanje sistema o prekoračitvah in sledenje na daljavo s prenosnim računalnikom, ki je bil z brezžičnim modemom povezan z nadzornim centrom.

Učinki tovrstnega nadzora so bili po eni strani pozitivni: občutje varnosti se je v javnosti povečalo, povečala se je tudi učinkovitost javnih služb, ko je bilo treba hitro ukrepati. A avtor opozarja, da so imele pri uvedbi sistema in njegovem ocenjevanju definicijsko moč in vpliv gospodarske družbe – proizvajalke tovrstnih tehničnih rešitev, ki so se že razvile v svetovni »komercialno-korekcijski kompleks«. Opozarja, da se satelitske tehnologije »sklicujejo« na privlačno dejstvo, da omogočajo simultano prenašanje dogajanja, tega, kar se dogaja v »realnem času«, s čimer pa ustvarjajo lažen vtis, kaj vse bi bilo mogoče doseči: »Obsojence lahko pokličete na odgovornost zaradi ravnanja na vsakem kraju na svetu v katerem koli trenutku 24 ur na dan, 7 dni v tednu in 365 dni na leto«.

Satelitsko sledenje spremlja vera, da humanistični pristop pri obravnavanju obsojencev »ne deluje«. Posodabljanje penalnega sistema v anglosaškem svetu, pojasnjuje avtor, danes pomeni, da je treba vpeljati tehnološke rešitve, ki podpirajo tehnokracijo in upravljavsko paradigmo, ter odstraniti psihološke, psihoanalitične in druge »neučinkovite« diskurzivne oblike dela z obsojenci. Humanistične intervencije so zastarale, nadomesti naj jih učinkovit, merljiv, tehnični podaljšek naših čutil, ki bo spodbujal gospodarsko rast in »na znanju« temelječo »informacijsko družbo«.

Zanimivo je, da podpornike te tehnologije nadzora najdemo po celotnem političnem spektru. Zagovorniki niso le tisti, ki želijo posnemati ameriško penalno politiko, temveč tudi tisti, ki ne želijo nič imeti z njo (»bolje satelitsko sledenje kot krivični Meganovi zakoni o registraciji obsojencev«). Pomembna kakovost tega dela je, da avtor potrdi uvid, da uporaba tehnologije ni nikoli vrednostno nevtralna: na primer uvedbo te tehnologije spremlja vera v neučinkovitost humanističnega dela z obsojenci in menedžerski etos vodenja družbe.

Gavin John Douglas Smith v 6. poglavju razčlenjuje videonadzorstvene sisteme. V prispevku *Opolnomočeni nadzorniki ali delavci brez moči? Dvoumnost moči v varnostnih tehnologijah* ovrže tezo o Velikem bratu, ki izkorišča male dobre ljudi, in jezdi na vedno večji nadzorstveni moči in širi domet državne oblasti. To je le ena stran resnice videonadzora. Nadzorniki niso zgolj »vladarji«, temveč so tudi delavci (v službah, ki so praviloma slabo plačane in nizko vrednotene na družbeni lestvici), so podrejeni drugim službam, ki od njih zahtevajo take (in ne drugače) »poglede«, poleg tega pa so tudi subjekti užitka in želje.

Avtor napade tezo Velikega brata v treh korakih: (1) prizna in pokaže, kako videonadzorni sistemi krepijo moč agentov nadzora, (2) pokaže, kako dejansko videonadzorniki niso na vrhu piramide vidljivosti, da so podrejeni delavci v kapitalistični izkoriščevalski družbi, ter praviloma nemočni, ko lahko zgolj nemo opazujejo dogajanje, ki bi ga sicer želeli preprečiti, ter (3) pokaže, kako človeški duh v tem ponižanem, razosebljenem položaju, v uporju degradaciji in monotonosti išče in tudi najde užitek. Na primer tako, da opreza za osebami, ki nimajo nobene zveze z zagotavljanjem varnosti, a so zanimive, darežljive. Tako voajeristično opazuje ljubimce na osamljenih mestih ali opreza za razgaljenimi telesi na plaži. To je vase usmerjen upor zoper vladavino kapitala in duhomorne in slabo plačane službe, a eskapizem, ki omogoča preživetje in spodbija cilje videonadzora.

Hille Koskela v prispevku *Ugrabljen nadzor? Nove moralne pokrajine amaterskega fotografiranja* (7. poglavje) analizira tehnično podkrepjeno nadzorovanje, ki ga ne opravljajo le državni organi, ki vohunijo za posamezniki in kršijo njihove človekove pravice, temveč tudi državljani, ki vohunijo za državo in ji gledajo pod prste. Nova (tehnična) oprema (kot so cenovno dostopne videokamere, mikrofoni, mobilni telefoni) in novi prostori (internet) so spremenili enopomensko definicijo nadzorovanja – vsakdo lahko skoraj vsakem trenutku snema in nadzoruje marsikoga. To amatersko nadzorovanje zato kaže, kako so nadzorovanje ugrabili državljani. To pa omogoča tudi kritično uporabo nadzorovanja (na primer snemanje policijskega nasilja) in kontranadzorovanje (angl. *counter-surveillance*) s snemanjem nadzornikov. Vsenavzoče oči in ušesa spreminjajo smeri in tarče nadzorovanja, zamenjave vlog nadzorovalca in nadzorovanega.

V 8. poglavju *Vloga interneta v zaporu 21. stoletja: nevarne tehnologije v varnih prostorih* Yvonne Jewkes obravnava uporabo oziroma prepoved uporabe interneta v zaporih. Avtorica izhaja iz tega, da je sodobna družba postala informacijska družba in da dejavno vključevanje v družbene procese zahteva od posameznika tudi poznavanje osnov računalništva in uporabo interneta. Obsojenci bi zato morali imeti na prestajanju kazni zapora tudi možnost uporabljati internet, se učiti večšin ravnanja z različnimi računalniškimi programi, zato da bi se lahko po prestani kazni dejavno vključili v življenje – si poiskali stanovanje, navezali stik z morebitnimi delodajalci itd. Skratka, zanikanje pravice do dostopa do interneta je danes zaradi družbenih sprememb, nastalih zaradi telekomunikacijske revolucije, posebna bolečina na prestajanju kazni zapora, ki ni legitimna.

Kljub tehtnim razlogom v prid tega, da obsojenci v zaporih uporabljajo internet, tako da lahko že med prestajanjem kazni zapora navežejo stik z delodajalci, da vzdržujejo stike s svojci, da si lahko poiščejo najemno stanovanje, da se izobražujejo na univerzitetnih študijskih programih na daljavo ipd., je dostop do interneta obsojencem v VB še vedno močno omejen. Razlogi so različni: na deklaratorni ravni je prepoved legitimirana z zagotavljanjem varnosti. Obsojenci bi lahko nadlegovali žrtve, iz zapora vodili kriminalne združbe in grozili. Navedeno drži v nekem številu primerov, pri katerih utemeljeno obstajajo tovrstne bojazni. Toda na načelni ravni pravice do dostopa do interneta ni mogoče prepovedovati. Zato so razlogi za preprečevanje dostopa do interneta očitno na drugi ravni: kazen zapora (še) danes ni le kazen odvzema prostosti, očitno v javnosti in med političnimi odločevalci še vedno prevladuje prepričanje, da mora biti zaprta oseba omejena še pri drugih pravicah in trpeti: kesanje, osamitev od drugih (svojcev, zapornikov in osebja) in neupravičenost ali vsaj manj pravic. Razlikovanje, ločevanje in tišina ostajajo trdno na zaporskem dnevnem redu tudi v 21. stoletju.

Majid Yar v prispevku *Nadzorovanje računalniške kriminalitete kot industrija* (9. poglavje) analizira privatizacijo zagotavljanja varnosti v kibernetnem prostoru. »Kultura strahu« kličje po intervencijah, ki naj zagotovijo varnost tudi na računalniški sceni, kjer je velik delež zagotavljanja varnosti prepuščen podjetjem. Razlogi za napihovanje računalniške varnostne industrije so trije: (1) neoliberalni vzorec upravljanja kriminalitetnih tveganj, ki je spremenila zagotavljanje varnosti iz hierarhičnega modela, kje na vrhu stoji država, v decentralizirano zagotavljanje varnosti, ki ga vodi »nevidna roka trga«, (2) večji pomen in delež, kar so v informacijski družbi v bruto družbenem proizvodu informacijske in kulturne dobrine, (3) strah pred kibernetnim terorizmom po napadih 9. 11.

Benjamin Goold v 10. poglavju z naslovom *Nadzorstvene tehnologije in erozija institucionalnega zaupanja* analizira družbene stroške tehnično podkrepjenega nadzora. Kot bistveno škodo tehnično podkrepjenega nadzora prepozna v spremembi odnosa med državljanji in državno oblastjo, ki ni več dojeta kot zaupanja vredna, temveč kot entiteta dvoma. Zakaj bi zaupali državi, ki vohuni za nami, ob tem pa od nas zahteva, da ji brezpogojno zaupamo (na primer, da podatkov, ki jih kopiči o nas, ne bo enkrat uporabila zoper nas)?

Avtor prikaže pogled na institucionalno zaupanje, kot je razumljeno v kulturnih študijah in kot ga razumejo institucionalne teorije. Po prvih je zaupanje v institucije družbeno umeščeno, zasidrano tako globoko v družbeno tkivo, da do sprememb v zaupanju prihaja počasi, pri prehodih iz ene generacije v drugo. Po drugih pa je zaupanje posledica racionalnega premisleka in ocene posameznika o lastnostih in delu državne oblasti – če je to dobro, je zaupanje večje, v nasprotnem primeru pa se lahko hitro izgubi. Resnica je, tako avtor, nekje vmes, zato se lahko temeljno zaupanje v demokratično postavljene institucije tudi izgubi. To pa lahko pomeni razpad demokratičnih družb, ki jim je v glavnem uspelo na miren način zagotavljati (vsaj?) notranji (nacionalni) mir.

Dokaze DNK kot neizpodbitne dokaze resnice o zgodovinskem dogodku v sodobnih kazenskih postopkih analizira

Johanne Yttri Dahl v prispevku *Druga plat zgodbe: pogledi zagovornikov na DNK dokaze*. Avtoričine ugotovitve izvirajo iz raziskave, narejene med sodnimi izvedenci (forenziki), sodniki in zagovorniki. Ugotavlja, da dokazi DNK tako kot vsi drugi dokazi ne morejo biti absolutno točni, po drugi strani pa to tudi niso dokazi o krivdi, temveč so indici, ki lahko (ali ne) krivdo potrdijo. Najpomembnejša ugotovitev je nemara ta, da tudi tako sofisticirani tehnični dokazi, kot so analize DNK, zahtevajo razlago, ki gre lahko v različne smeri. Zagovorniki, sodniki in tožilci kot pravni strokovnjaki pogosto ne razumejo teh dokazov, zato v razpravnih dvorah ne postavljajo vprašanj sodnim izvedencem, saj niti ne vedo, kje je »točka preloma«, ki bi spremenila in obrnila razlago dokaza iz obremenilnega v razbremenilnega.

Slepa vera v tehnične izdelke, ki naj nas obvarujejo zločina, je temeljna značilnost pozne moderne. Zbornik prispevkov, ki analizira tehnološke »rešitve« (tj. izdelke, ki vse prej kot rešujejo zagate, povezane z varnostjo), nazorno pokaže pomen tehnologije za družbeni nadzor, kriminalitetno politiko in gospodarsko rast, nemara pa tudi to, kako intenzivirano tehnično nadzorovanje vodi do poživljenja in poneumljanja zabavljakega prebivalstva. Zbornik je daleč od tega, da bi bil zemljevid nadzorstvenih študij, a je odlična podlaga za vstop v proučevanje mehanizmov sodobnega tehnično podkrepjenega nadzora.

Aleš Završnik

Kristiina Kangaspunta in Ineke Haen Marshall: Eco-Crime and Justice: Essays on Environmental Crime

(Ekokriminaliteta in pravičnost: Eseji o ekološki kriminaliteti), UNICRI, Turin, 2009, 121 strani

Eco-Crime and Justice urednic Kangaspunte in Marshallove¹ spada med publikacije Porajajoča se kriminaliteta, porajajoče se politike Organizacije združenih narodov (v nadaljevanju OZN). Izdaja jih Medregijski raziskovalni inštitut Združenih narodov za kriminaliteto in pravice² skladno s projektom Povečevanje varnosti, služenje pravičnosti, izgradnja miru. Izbrana publika-

cija ima pet delov. Na začetku razširjeni uvod urednic predstavi obravnavano problematiko ogrožanja okolja z vidika OZN in njegovo odzivanje na ekološko kriminaliteto³. Sledijo štiri poglavja štirih avtorjev, ki prikazujejo vsak svoj pogled na okolje in okoljevarstveno problematiko z vidika ekološke kriminologije⁴

¹ Kristiina Kangaspunta je izvršna direktorica Sektorja za raziskovalne programe pri Medregijskem raziskovalnem inštitutu Združenih narodov za kriminal in pravico. Ineke Haen Marshall je profesorica sociologije in kazenskega prava na univerzi Northeastern v Bostonu v ZDA. Njeno raziskovanje zajema narodnost in kriminaliteto, kriminalne teorije, primerjalno kriminologijo, mladoletniško delinkvenco in kriminalne kariere.

² United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute – UNICRI.

³ Ekološka kriminaliteta je vsako začasno ali trajno pravno opredeljeno odklonsko ravnanje ali opustitev ravnanja, ki povzroči umetno spremembo, poslabšanje, obremenitev, propadanje ali uničenje (človekovega) okolja ali zaviranje njegovih naravnih sprememb. Storilec je lahko kdor koli oziroma vsak od nas (korporacije, podjetja, skupine, posameznik idr.). Njena posebnost so žrtve, saj poleg oziroma posredno prek okolja (rastline, živali, naravni viri) škoduje tudi ljudem.

⁴ Ekološka kriminologija je fenomenološka in vzročnorazvojna veda, ki se ukvarja s proučevanjem ogrožanja okolja, bolje rečeno

in ekološke sociologije⁵. Urednicama je uspelo tematsko in tudi idejno združiti štiri svetovno znane raziskovalce⁶, predvsem za kriminologijo in delno tudi sociologijo, ki se ukvarjajo z vedno bolj razširjeno problematiko ogrožanja in uničevanja okolja ter posledično (življenjsko) ogroženostjo ljudi. Na to področje z iskanjem rešitev najbolj posegajo varstvo okolja⁷, ki si prizadeva za t. i. pravico do zdravega in čistega življenjskega okolja, ter že omenjeni ekološka kriminologija in ekološka sociologija. Čeprav se je v primerjavi z naravoslovnimi vedami družboslovje relativno pozno vendarle zavedlo pomembnosti

inkriminacije okolja, okoljevarstveno zakonodajo ter okoljevarstvenimi ukrepi kriminologov. Uvrščamo jo med znanstvenoraziskovalne vede, katerih naloga je proučevanje zaznanih pojavov in oblik odklonskega vedenja zoper okolje. Raziskuje vzroke tovrstnega ravnanja ter spoznanja empiričnih raziskav in izsledke izkušenj o povzročenih spremembah okolja in posledicah, kar uporablja pri svojem delu.

⁵ Ekološka sociologija se kot družboslovna veda ukvarja z medsebojnim vplivanjem družbe (tudi posameznika kot dela družbe) in okolja, v katerem ta živi in deluje. Ekološka sociologija je veda, ki posamezniku približa bistvena ekološka vprašanja in mu pokaže tudi njegovo vlogo t. i. pospeševalca pozitivnih sprememb, saj ekološki sociologi domnevajo, da so ljudje del narave in da je naravo in družbo mogoče popolnoma razumeti samo v odnosih enega do drugega oziroma z vidika medsebojnih povezav in sovpivanja. Čeprav je poudarek na razmerju med družbo in okoljem na splošno, ekološki sociologi običajno posebej poudarjajo proučevanje družbenih dejavnikov, ki povzročajo okoljske probleme (ogrožajo okolje), družbene posledice teh okoljevarstvenih problemov, in prizadevanja za rešitev nastalega. Poleg tega je veliko pozornosti namenjene tudi proučevanju družbenih procesov, zaradi katerih postanejo nekatere okoljske razmere oziroma ravnanje in stanje v družbi opredeljeni kot družbeno nesprejemljiva oziroma kot okoljevarstvena problematika. Izvor problemov je v odnosu človek (družba) do okolja. Temu ustrezno je treba vse okoljske oziroma okoljevarstvene probleme razumeti z vidika družbenih procesov, pri tem pa upoštevati tudi vse materialne podlage, ki jih lahko imajo zunaj človeka kot sestavnega člena in pomembnega dejavnika družbe (povzročitelja okoljevarstvene problematike, storilca ekološke kriminalitete).

⁶ **Lorraine Elliott** je višja predavateljica mednarodnih odnosov pri Avstralski narodni univerzi. Že od leta 2005 se ukvarja z raziskovanjem transnacionalne kriminalitete. **Daniel Faber** je profesor sociologije na univerzi Northeastern. Njegovo delo je usmerjeno v politično ekonomijo, krizni menedžment, ekološko sociologijo in politiko, družbena gibanja, klasične inčasne družbene teorije in varstvo okolja. **Nigel South** je profesor za sociologijo na Univerzi v Essexu. Raziskuje ekološko kriminologijo, zlorabo drog in kriminaliteto ter teoretično in primerjalno kriminologijo. **Rob White** je profesor za ekološko kriminologijo na Univerzi v Tasmaniji. Njegovo raziskovanje je usmerjeno predvsem v problematiko ekološke kriminalitete in ekološke kriminologije.

⁷ Varstvo okolja lahko opredelimo kot vsakršno dejavnost za zaščito in ohranjanje narave pred številnimi človekovimi dejavnostmi, kot so onesnaževanje, (čezmerno) izkoriščanje naravnih virov,

svoje vloge pri varovanju in ohranjanju okolja – reševanju okoljevarstvene problematike, pri čemer je pomembno, da uporablja multidisciplinarnost pri iskanju rešitev.

Brezskrbno, velikokrat nezakonito izkoriščanje naravnega okolja nikakor ni posledica nedavnega razvoja, ampak se je začelo že veliko prej, preden je dokumentarni film *Ala Gora An Inconvenient Truth* okoljsko problematiko in porajajoče se nevarnosti 'boleče' realistično predstavil širšim množicam. Že več desetletij pred tem so bili strupeni odpadki velikokrat odvrženi v reke in oceane, hektarji gozdnih površin so izginjali, posamezne živali in rastline so bile ogrožene, postale so donosen posel trgovcev. Nekatere od teh stvari so se dogajale na lokalni ali regionalni ravni, druge so presegle državne meje. Posamezna dejanja so bila povsem zakonita, druga so lokalne, državne ali mednarodne ustanove razglasile za nezakonita in jih začele tudi preganjati. Ponekod je bila okolju povzročena škoda oziroma posledice jasno vidne, a največkrat so bile dobro in dolgo skrite. Dejanja je lahko opravljal posameznik ali majhna skupina, velikokrat pa so bile na delu organizirana mreža in vpletene organizirane kriminalne skupine. Na začetku so na okoljsko problematiko opozarjale zgolj lokalne skupine ali nevladne organizacije, najpogosteje pa so stvari ostale prikriti in utišane. Zdaj ko je bila ta tišina 'prelomljena', pa čeprav se o pravem razlogu za to še vedno ugiba, lahko govorimo o

obvarovanje pred strupenimi in radioaktivnimi odpadki, izguba biotske raznovrstnosti, gensko spremenjena hrana in organizmi, katerih posledica so tanjšanje ozonske plasti, učinek tople grede in segrevanje ozračja ter podnebne spremembe, ali z drugimi besedami uničevanje okolja.

Kot je določeno v Zakonu o varstvu okolja (ZVO-1, Uradni list RS, št. 41/2004), je namen varstva okolja spodbujanje in usmerjanje takega družbenega razvoja, ki omogoča dolgoročne pogoje za človekovo zdravje, počutje in kakovost njegovega življenja ter ohranjanje biotske raznovrstnosti. Velika večina človekovih dejavnosti je natančno pravno opredeljena in tudi kazni za kršilce so določene, za kar skrbi in ureja okoljevarstveno pravo. Prekrški in oblike kaznivih dejanj zoper okolje, prostor in naravne dobrine so eno najbolj 'živih' (spreminjajočih in razširjajočih se) pravnih področij sodobne neoliberalistične družbe. Ekologi pri varstvu okolja za ohranitev posamezne vrste ali bivališča razlikujejo med varstvom okolja (angl. preservation) (varovanje prvotnega stanja narave) in zaščito okolja (angl. conservation) (upravljanje naravnih virov tako, da se zadovoljijo potrebe prebivalstva s potrebami živali, rastlin in zaščito vseh živih bitij). V Republiki Sloveniji je Zakon o varstvu okolja akt, ki najbolj celovito, nazorno in sistematično opredeli pomen, namen in cilje varstva okolja, naniza z varstvom okolja povezane pojme ter 13 načel, ki jih je pri varstvu okolja treba upoštevati. Je pomembna (ključna) podlaga za večino kazenskopравnih aktov, ki urejajo okoljevarstveno problematiko. Kazniva dejanja zoper okolje, prostor in naravne dobrine iz 32. poglavja Kazenskega zakonika RS (KZ-1, Uradni list RS, št. 55/2008) so blanketne narave in pri dokazovanju kršitev zahtevajo souporabo ZVO-1 in drugih aktov.

zelenih gibanjih in o t. i. okolju prijaznejši politiki, povečani skrbi za varstvo okolja, dejavnosti civilne družbe in njenih pritiskih na velike korporacije, da prenehajo z okolju škodljivim in uničujočim ravnanjem. Po mnenju urednic je bila dosežena kritična meja, ko se je človeštvo zganilo in glasno povedalo, da je treba problematiko ogrožanja okolja uvrstiti med prednostne naloge državnih političnih programov in tudi svetovne politike. Tudi publikacija *Ekokriminaliteta in pravičnost* ima ta namen, pri čemer je cilj avtorjev prispevkov glasno opozoriti na pomembnost (nujnost) vsesplošnega obravnavanja in priprave programa raziskovanja ekološke kriminalitete ter drugih oblik ogrožanja okolja. Tovrsten raziskovalni program temelji na treh ciljih: 1. priznanje pomembnosti na dokazih temeljčega snovanja politike (ki je močnejše od zasebnih interesov in političnih pritiskov ter zgolj ekonomskih interesov); 2. pripravljenost upoštevati pomen teoretičnih spoznanj različnih ved za ustvarjanje in vodenje politike; 3. skrb za uravnoteženost med človekovimi pravicami in varstvom okolja.

Ekološka kriminaliteta je problem sodobne družbe, ki dobesedno kliče po odzivu in rešitvah. Nobeno drugo področje v primerjavi z varstvom okolja ne vključuje in združuje tako širokega področja naravoslovnih in družboslovnih ved ter tako velikega števila strokovnjakov. Mednarodne ali boljše rečeno svetovne razsežnosti ogrožajočih posledic počasi, ampak vztrajno prodirajo v vsako področje človekovega življenja. Prav te razsežnosti so človeštvo pripeljale tako daleč, da je moralo zato, da zavaruje okolje in prepreči nadaljnje brezvestno množično izkoriščanje in uničevanje okolja, poseči po pravnih pravilih in sankcijah. Kriminologija se ukvarja tudi s proučevanjem ekološke kriminalitete, pri čemer poznamo posebno vejo kriminologije, imenovano ekološka ali zelena kriminologija. V zadnjem obdobju pa je v strokovni literaturi vedno pogosteje moč zaslediti novo poimenovanje veje kriminologije, katere področje pokriva problematiko odklonov zoper okolje. Posamezni svetovni kriminologi (White, Herbig, South in Joubert) govorijo o popolnoma novi veji kriminologije, katere interesno področje se vsaj delno prekriva z ekološko kriminologijo. Med svetovnimi kriminologi že dobro znano *conservation criminology*⁸ bi v slovenskem prostoru

⁸ *Conservation criminology* ali kriminologija varstva okolja je družboslovna veda, ki uporablja interdisciplinaren in tudi multidisciplinaren raziskovalni način razumevanja ekološke kriminalitete, ogrožanja okolja in s tem povezanega tveganja. Njeno področje vključuje proučevanje kaznivih dejanj zoper okolje, prostor in naravne dobrine in druge dejavnosti, ki pomenijo ogrožanje okolja. Kriminologija varstva okolja se ukvarja z bolj usmerjenim področjem v celotni okoljevarstveni problematiki, kot so pravice živali, zloraba in kruto ravnanje z živalmi, ekološka etika in varstvo pravic okolja ter ekofeminizem. To pomeni, da se ukvarja z dinamiko in povezavami med ljudmi in živim ter neživim svetom naravnih virov, z dojemanjem okolja kot žrtve, in obsega, v katerem ogro-

lahko imenovali *kriminologija varstva okolja*⁹. Urednici in tudi avtorji prispevkov izhajajo iz znane opredelitve kriminologije Edwina Sutherlanda iz leta 1947, ki pravi, da je kriminologija znanstvena, empirično podprta, multidisciplinarna veda o oblikovanju, kršenju prava in odzivih na kršitve prava. Kot se spreminja kriminaliteta, se temu primerno spreminja (prilagaja) tudi kriminologija¹⁰.

Rob White razpravlja o spoprijemanju s podnebnimi spremembami in družbenimi spopadi, pri čemer se posebej usmeri v pomen raziskovalnega programa za t. i. *ekosvetovno kriminologijo* (angl. *eco-global criminology*)¹¹. Posebej omenja vedno več morebitnih družbenih spopadov zaradi pomanjkanja ali izgube naravnih virov, kar je lahko posledica čezmerne izrabe

žanje naravnih virov vpliva na meje sprejemljivih sprememb v naravnem okolju v zvezi s katerim koli naravnim virom (živali, rastline ali naravna bogastva) ali njihovo skupino. S tega vidika kriminologija varstva okolja imenujejo tudi veda o proučevanju kriminalitete zoper naravne vire. Kot taka zajame proučevanje vseh namernih ali nepazljivih človeških dejanj ali ravnanj, ki slabo vpliva na zemljine žive in nežive naravne vire, kar se kaže v takoj vidnem ali neopaznem poškodovanju naravnih virov. Konceptualni okvir kriminologije varstva okolja vsebuje povezovanje kriminologije in kazenskega prava, ohranjanja in upravljanja naravnih virov, tveganj in odločanja, saj je to raziskovani način, katerega prvotni cilj je obravnavanje odklonov od okolja, drugi cilj pa varstvo okolja in s tem povezano obveščanje javnosti in izboljšanje na dokazih temelječe prakse pri obravnavanju primerov ekološke kriminalitete in drugih ogrožanj okolja.

⁹ Pri prevodu besede 'conservation' naletimo na tri različne pomenne: varstvo, zaščita in ohranitev, kar pomeni, da bi lahko govorili o kriminologiji varstva okolja, kriminologiji zaščite okolja ali kriminologiji ohranitve okolja. Pojem varstva okolja zajame zaščito in ohranitev okolja, torej je *kriminologija varstva okolja* najbolj široko in celovito poimenovanje nove veje kriminologije.

¹⁰ Iz zajetih del izhaja, da je za kriminologijo današnje dobe značilno: 1. kriminologija se nedvoumno zanima za normativno vedenje (upoštevanje norm in pravil); 2. kriminologija pripisuje osrednjo vlogo pomenu neenakosti, moči in politiki v kriminalizaciji (kriminaliteta je na politiki temelječ pojav); 3. v zadnjem četrtletju je kriminologija razvila veliko zanimanje za viktimizacijo, še posebej različno razvrstitev ogrožanja, izhajajočega iz družbene in ekonomske neenakosti; 4. iz študij kriminalitete in deviantnosti so se razvile ekspertize o raziskovanju družbi škodljivega vedenja (npr. ulična kriminaliteta, viktimizacijske študije ipd.); 5. kriminologija je kot steber povzela na dokazih temelječo politiko, usmerjeno v preprečevanje in nadzorovanje nezakonitega vedenja; 6. kriminologija zelo hitro postaja vedno bolj mednarodna in globalizirana; 7. pravičnost in človekove pravice so postale osrednja tema raziskovanja in pisanja številnih kriminologov. Kriminologija tako kot druge družboslovne vede upošteva načela znanstvenega raziskovanja, kar se kaže v vseh štirih prispevkih in je tudi namen publikacije, ki jo izdaja UNICRI, in je izražen v že omenjenih treh ključnih ciljih.

¹¹ *Eco-global criminology* ali svetovna ekološka kriminologija vključuje temeljni kriminološki način proučevanja in kritičnega analiziranja okoljevarstvene problematike. Zanj je značilno proučeva-

naravnih virov ali vedno pogosteje tudi posledica velikih podnebnih sprememb današnje dobe. Tovrstna izguba naravnih virov, predvsem vode in rodovitne prsti, vodi v velike selitve prebivalstva zaradi iskanja novih virov in posledično lahko povzroči tudi osiromašenje oziroma zlom države. White družbene spopade, ki jih (lahko) povzročijo podnebne spremembe, deli v štiri skupine¹²: spopadi zaradi naravnih virov (npr. voda, hrana, ribe); spopadi, povezani s svetovnim segrevanjem (selitve zaradi podnebnih sprememb, velika rast prebivalstva, izguba ozemlja in spopadi zaradi meje); spopadi zaradi neenakomerne izrabe naravnih virov (t. i. biopirarstvo¹³, uporaba biotehnologij, kot je gensko spremenjena hrana v industriji, spopadi zaradi zalog energetskih virov) in spopadi zaradi porazdelitve oziroma prenosa ogrožanja (čezmejno onesnaževanje, čezmejno premikanje strupenih odpadkov, kroženje onesnaževanja in odpadkov – npr. koncentracija plastičnih odpadkov na posameznih zemljepisnih območjih in ozonska luknja). Ker ne gre več za lokalna oziroma državna vprašanja, ampak se spoprijemamo s svetovnimi okoljskimi problemi (čeprav še vedno izvirajo na lokalni oziroma državni ravni oziroma nastajajo na njuni ravni), White poudarja, da so to z vidika kritične kriminologije vedno nove tipologije ogrožanja, potrebe po razvoju novih metodologij za svetovno raziskovanje novih pojavov in oblikovanja novih metod družbenega nadzora, če se želimo primerno odzvati na nastale težave. White vztraja, da je to, kako razlagati in kako se odzvati na svetovni razvoj, odvisno od tega, kako opredelimo ogrožanje okolja, kako dojemamo varovanje človekovih pravic ter pravic živali (in rastlin) in pravice do zdravega življenjskega okolja ter kako razumemo moč in interese, ki podpirajo novodobne težnje in vprašanja.

White meni, da mora biti kriminologija varstva okolja v prihodnosti usmerjena, če naj bi bili človek, biosfera in narav-

nje ekološke kriminalitete in študije storilcev ter tudi zaradi tega porajajoče se širše okoljevarstvene problematike z vidika iskanja odgovorov na vprašanje, kako razlagamo in se odzivamo na svetovni razvoj in kako to vpliva na našo opredelitev okoljskega ogrožanja, kako zagotavljamo varstvo človekovih pravic in t. i. pravic rastlin in živali ter kako razumemo in sprejemamo moč in interese, ki izražajo sodobne težnje in vsebino razprav. White je vsebinsko ekološke kriminologije, ki temelji na Sutherlandovi opredelitvi kriminalitete in se loteva ekološke kriminalitete na temeljni ravni, prenesel na svetovno raven in med oblike ekološke kriminalitete uvrstil tudi ozonsko luknjo, učinek tople grede in segrevanje na vsem svetu ter podnebne spremembe.

¹² V družboslovnem svetu je uveljavljena Homer-Dixonova (1994: 6; 2004: 266) razvrstitev okoljskih ogrožanj: 1. učinki toplogrednih plinov in s tem povezane podnebne spremembe; 2. krčenje ozonskega plašča; 3. degradacija in izguba obdelovalnih kmetijskih površin; 4. degradacija in uničevanje gozdnih površin; 5. črpanje in pomanjkanje pitne vode ter 6. pretiran ribolov.

¹³ Tatvine rastlin, avtohtonega znanja in tehnik vzrejanja ali vzgajanja z izgovorom pravnih postopkov patentiranja.

ni viri zaščiteni zdaj in tudi v prihodnosti. To pomeni odziv v sedanjem trenutku, da bi zagotovili okoljsko blaginjo v prihodnosti. Različna mnenja o posledicah v prihodnosti pomenijo, da negotovosti o prihodnosti posledično izzivajo razpravo o preprečevalnih metodah in morebitni previdnosti glede našega ravnanja. To vpliva na kriminalno preprečevanje in tudi na policijsko prakso ter odpira nadaljnja raziskovalna vprašanja in priložnosti. Politika ohranitve oziroma (ob)varovanja okolja in trajnostnega razvoja bo neizogibno trčila ob interese gospodarske rasti, pri čemer pa se moramo zavedati, da večje spoštovanje načela previdnosti skoraj vedno vodi k zmanjšanju ustvarjenega dobička podjetij. White dodaja, da je ključna lekcija kriminalnega preprečevanja pri varstvu okolja ta, da bi morala močno temeljiti na obvladovanju težav in ne na politično predpisanem posredovanju. Nujen del razvoja svetovne ekološke kriminologije je tudi vprašanje (iskanje odgovora nanj), kako opredeliti ogrožanje okolja. Še vedno številna področja ogrožanja ljudi, okolja in živali ostajajo nekaznovana. Analitični vidik konceptualizacije ogrožanja okolja se ne ujema vedno s pravnim razlikovanjem *per se*, še posebej odkar so posamezne svetovno najbolj katastrofalne okoljske uničujoče prakse v bistvu še vedno zakonite. Svetovna kriminologija lahko povzroči uveljavljanje slabega uničujočega in nevarnega ravnanja kot uvoda v celovitejši in strožji nadzor in sankcioniranje tovrstnega ravnanja. White je prepričan, da se bodo v povezavi z naravoslovnimi vedami in naravnimi vrednotami oblikovale nove zasnove ogrožanja (okolja), ki bodo tudi pravno veliko širše in natančnejše. Primer, ki potrjuje tak razvoj, je nedavna oprostitev šestih aktivistov nevladne organizacije Greenpeace, ki so se morali zagovarjati pred kazenskim sodiščem zaradi poškodovanja dimnika na toplarni v Kingsnorthu, VB¹⁴. White dodaja, da mora naša prva naloga (temeljna vrednota) postati planet kot celota in da je treba poseči prav v osrčje sprememb, ki se dogajajo, da zagotovimo blaginjo planeta in nas samih. Pri tem pa ima kriminologija kot veda zelo veliko vlogo. Ekološka zavest (predmet ekološke etike) od nas zahteva, da ponovno premislimo o konvencionalnih pojmih kriminalitete in ogrožanja.

Nigel South na t. i. ekocide (angl. ecocide), spore in podnebne spremembe gleda z vidika raziskovanja v XXI. stoletju. Tudi on ekološko kriminaliteto postavi v središče raziskovanja ekološke kriminologije in se strinja z Whitom, da veliko oblik

¹⁴ Po osemdnevem sojenju je porota sprejela 'pravni izgovor' obtoženih, da so z razlogom, da preprečijo večjo grožnjo zaradi vsesplošnega segrevanja, upravičeno povzročili škodo na toplarni. Naslovi v septembrskih številkah angleških časnikov leta 2008 so bili 'šokantni': "Oproščeni: porota je odločila, da grožnja globalnega segrevanja opravičuje kršitev zakona." Ekosvetovna kriminologija pomembnosti takih primerov ne more prezreti. Primeri so zanimivi v vseh vidikih, saj se skeptiku takoj poraja vprašanje, ali bodo zdaj vsesplošno segrevanje ali podnebne spremembe upravičeni razlog/izgovor za vsako tovrstno dejanje (The Independent UK, 2008).

ogrožanja okolja še vedno ni kaznivih. V predlogu za prihodnje raziskovanje okoljevarstvene problematike z vidika ekološke kriminologije (avtor jo namenoma imenuje 'environmentally-sensitive criminology') South predlaga tipologijo oblik ekološke kriminalitete in okoljskih ogrožanj, ki v samo področje vnese pregled in posledično tudi smiselnost ter v glavnem olajša delo. Pri tem pa je treba poudariti, da se moramo ves čas zavedati 'nevidne' povezanosti in sovplivanja vseh področij med seboj (krog naravnega ravnotežja in sovplivanja/soodvisnosti vseh živih bitij): 1. ogrožanje in (ekološka) kriminaliteta onesnaževanja zraka; 2. ogrožanje in (ekološka) kriminaliteta krčenja gozdov; 3. ogrožanje in (ekološka) kriminaliteta zlorabe živali in povzročitve izginjanja živalskih in rastlinskih vrst; 4. ogrožanje in (ekološka) kriminaliteta onesnaževanja vode in izčrpavanja naravnih virov. South posebej omenja potrebo po programu raziskovanja preprečevanja ekološke kriminalitete, ki jo pojmuje kot pomemben prispevek k medgeneracijski 'pravičnosti' (pravica do zdravega življenjskega okolja), pri čemer meni, da kriminologija potrebuje nove ideje in smeri. Tako kot druge družboslovne vede je tudi kriminologija vsaj delno porušila svoje meje in sprejela intelektualni in tudi praktični vpliv splošnega razvoja družbe in posledično okoljevarstvene problematike. V okviru kriminoloških meja pa South uvršča že omenjeno raziskovanje oblik preprečevanja ekološke kriminalitete, s čimer ima v mislih zmanjševanje oblik ogrožanja in uničevanja okolja, torej posledice vsesplošnega segrevanja in podnebnih sprememb ter z njimi povezano kriminaliteto, spore in poškodovanje zdravja ljudi in blaginje.

Lorraine Elliot se v prispevku osredotoči na boj proti čezmejni ekološki kriminaliteti in transnacionalnim mrežam. Čezmejna ekološka kriminaliteta zajema trgovanje in tihotapljenje rastlin, živali, naravnih virov in strupenih odpadkov ter drugih snovi, katerih prevoz in shranjevanje zaradi njihove nevarnosti strogo predpisujejo večstranski okoljevarstveni sporazumi in/ali pravo posameznih držav¹⁵. Ekološka kriminaliteta se je zelo razširila in postala transnacionalna, ko so organizirane kriminalne skupine izkoristile prednosti gospodarske liberalizacije in globalizacijo svetovnega gospodarstva. Posledica je bila povečanje pogostosti in obsega tovara in pošiljk, zmanjšanje mejnega nadzora in lažji prenos sredstev prek svetovnih finančnih in bančnih sistemov, kar je ponudilo več možnosti za t. i. pranje denarja in preusmeritev dobičkov v zakonite posle in podjetja. In tako kot pri vseh drugih 'poslih' organizirane kriminalitete so tudi pri transna-

cionalni ekološki kriminaliteti kriminalne mreže razpredene v same vrhove velikih korporacij in gospodarskih družb ter političnih voditeljev. Elliotova jih v svoji analizi kriminalnih mrež deli v tri oblike: trgovske kriminalne mreže; družbene kriminalne mreže in politične kriminalne mreže. Kot eno od rešitev predlaga poenotenje mednarodnih pravil in sporazumov v boju proti transnacionalni ekološki kriminaliteti, pri čemer posebej omenja pomembno vlogo OZN. Slednja je že zdaj zelo dejavna tudi pri ohranjanju narave in je s svojimi programi vzpostavila številne skupine v OZN, kot so CITES¹⁶, MIKE¹⁷, GRASP¹⁸, UNEP¹⁹, FLEGT²⁰, CAWT²¹ in druge. Elliotova meni, da je raziskovanje transnacionalnih razsežnosti ekološke kriminalitete zelo pomembno in lahko veliko pripomore k raziskovanju, spreminjanju politike in učenju. Poglobljeno raziskovanje transnacionalnih kriminalnih mrež pomeni boljše poznavanje in razumevanje, kar povzroča učinkovito odzivanje družbenega nadzorstva in spreminjanje ter prilagajanje (kriminalitetne) politike. Vsi odzivi pa imajo enak oziroma skupen cilj – obvarovanje in ohranjanje narave.

Daniel Faber poseže na področje ekološke kriminalitete bogatih in vplivnih ter predstavi posamezne značilne primere ekološke kriminalitete industrijskih lobijev v dobi globalizacije v ZDA. V nasprotju z visokimi dobički velikih in manjših ameriških korporacij v dobi globalizacije imajo ZDA (predvsem gospodarske družbe) na drugi strani vse prej kot ustrezen odnos do okolja. V dobi neoliberalizma politični veljaki in gospodarski mogotci ('onesnaževalci') v sodelovanju obvladujejo in določajo okoljevarstveno zakonodajo, pa tudi njeno upoštevanje in izvajanje pri gospodarskih družbah, ki jih Faber imenuje tudi 'onesnaževalnoindustrijski sistem', ki je znan po posebnih načinih obvladovanja in uveljavljanja svoje moči nad državnimi aparati²². Vsi ti postopki skupaj sestavljajo pravo mrežo me-

¹⁵ Najpogostejše oblike transnacionalne ekološke kriminalitete so: nezakonita sečnja in tihotapljenje lesa; nezakonito trgovanje z ogroženimi živalskimi in rastlinskimi vrstami; črni trg z ozonskemu plašču škodljivimi sestavinami in drugimi prepovedanimi ali nadzorovanimi kemikalijami; čezmejno odmetavanje strupenih in nevarnih odpadkov ter nezakonit, neprijavljen in nepravilen ribolov.

¹⁶ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, znana tudi kot Washingtonska konvencija (<http://www.cites.org/>).

¹⁷ Monitoring the Illegal Killing of Elephants (<http://www.cites.org/eng/prog/MIKE/index.shtml>).

¹⁸ Great Apes Survival Project (<http://www.unep.org/GRASP/>).

¹⁹ United Nations Environment Programme (<http://www.unep.org/>).

²⁰ Forest Law Enforcement, Governance and Trade (<http://ec.europa.eu/environment/forests/flegt.htm>).

²¹ Coalition Against Wildlife Trafficking (več o tem na strani <http://www.cawtglobal.org/>).

²² Najpogostejši in uveljavljeni so: 1. poslom naklonjeni politični kandidati so izbrani in finančno podprti; 2. uradniki, povezani z industrijo, so politično izbrani in imenovani zato, da vodijo glavne vladne agencije, vključno s tistimi, ki pokrivajo varovanje okolja; 3. obsežno, politiko ustvarjajočo infrastrukturo, naklonjeno okolje uničujočim podjetjem, sistematično s pridom uporabljata obe veliki politični stranki, da zavira in zmanjšuje učinkovitost okoljevarstvenih

hanizmov, ki zagotavljajo in ohranjajo prevlado državne elite nad državo (državnim aparatom), še posebej tistih, povezanih z okolje uničujočimi korporacijami. Gre za naraščajočo politično moč gospodarskih mogotcev v ZDA, kar se posledično kaže kot erozija zdravega življenjskega okolja. Poleg odkrite korupcijske afere v ameriški Agenciji za varstvo okolja je za ZDA značilna tudi t. i. povezava med rasizmom in ekološko kriminaliteto (angl. environmental racism), ko velika podjetja gradijo zdravju škodljive predelovalne obrate in odlagališča komunalnih ali nevarnih odpadkov blizu ali kar v posameznih delih revnih sosesk, v katerih po navadi prebivajo ljudje različnih ras in nižjih družbenih slojev. Nadalje je Ameriko zaznamovalo tudi nekaj afer industrijskih korporacij, ki so strupene in nevarne odpadke 'izvažale' v države tretjega sveta, kar Faber cinično imenuje tudi 'izvoz ekološke kriminalitete'. Mnogo korporacij pa za svoje odpadke izbere kar neposeljena, puščavska območja Mehike južno od ameriške meje.

Kot odziv na tako mačehovsko ravnanje z okoljem so se pojavila številna okoljevarstvena gibanja v ZDA in drugod po svetu; tudi v državah, kamor je ZDA svoje odpadke izvažala. Večinoma nevladne organizacije so se organizirale kot regionalne, nacionalne in tudi mednarodne okoljevarstvene mreže, ki se združene borijo proti uničevanju okolja ter s tem povezanim rasizmom, revščino in neenakostjo dostopa do naravnih virov ter zoper politično moč in prilaščanje neupravičenega nadzora. Njihovi glasovi so postali tako številni in glasni, da jih morajo gospodarski mogotci in tudi politični veljaki ne samo slišati, ampak tudi upoštevati. Ljudje so se uprli, ne samo posledicam, ampak tudi dejanjem ekološke kriminalitete.

OZN poudarja pomembnost vsaj štirih vidikov ekološke kriminalitete: 1. ekološka kriminaliteta pomeni grožnjo velikemu številu ljudi; 2. organizirana kriminaliteta je vpletena v veliko oblik ekološke kriminalitete; 3. ekološka kriminaliteta ima slab vpliv na pravno državo in razvoj; 4. ekološka kriminaliteta oziroma kriminaliteta zoper okolje je lahko uporabljena kot orodje za vojaški spopad. V zvezi z omenjeno morebitno nevarnostjo ekološke kriminalitete pa je treba dodati, da imamo v začetku leta 2010 približno 300 mednarodnih pogodb, konvencij in protokolov, ki urejajo okoljevarstveno problematiko, ob tem pa se še vedno spoprijemamo s številnimi zakonskimi luknjami in neurejenimi področji ter tudi s pomanjkljivim znanjem o posameznih oblikah ekološke kriminalitete, pri čemer Republika Slovenije ni nobena izjema. Ravno nasprotno, saj prav pri izvajanju okoljevarstvene zakonodaje pristojnih inšpekcijskih služb trenutno najbolj škripa. Zaradi tega so nezadovoljni državljani

ukrepov; 4. korporacijski lobisti, zavezani onesnaževalnim industrijskim kompleksom, imajo poseben vpliv v vladnih in parlamentarnih dvorinah; 5. podkupovanje neodvisnih znanstvenih preiskav okoljevarstvenih problemov, kar počnejo korporacijski onesnaževalci.

Republike Slovenije in tudi predstavniki drugih služb, katerih delo zajema tudi ekološko kriminaliteto in druge oblike ogrožanja okolja. Tukaj ima zelo pomembno vlogo raziskovalno področje, še posebej pri podpiranju državnih in mednarodnih poskusov velike stopnje ogrožanja ekološke kriminalitete in za polnjenju preostalih vrzeli.

Poleg že omenjenih spoznanj knjiga *Eco-Crime and Justice* vsebuje nove ideje in teorije o okoljskem ogrožanju ter tudi predloge in usmeritve za kriminološko raziskovanje ekološke kriminalitete, ki jih je moč premišljeno prenesti in uporabiti tudi v Sloveniji. Knjiga ima poleg zanimivih primerov jasno sporočilo o vlogi ekološke kriminologije pri proučevanju ekološke kriminalitete, pomembnosti preprečevanja ekološke kriminalitete ter snovanja (kriminalitete) politike na podlagi opravljenih znanstvenih raziskav in spoznanj stroke, ki morajo imeti prednost pred interesi posameznikov in kapitalskim dobičkom. Vsekakor je to čtivo, ki pomeni nadgradnjo že utrjenega znanja študentov, še bolj pa profesorjev in drugih strokovnjakov z družboslovnih in tudi naravoslovnih področij. Izsledki analize transnacionalnih mrež ekološke kriminalitete so uporabni tudi za preiskovalce, ki se spoprijemajo z organizirano ekološko kriminaliteto. Za mladega, nadebudnega kriminologa, ki utira svojo pot raziskovanju ekološke kriminologije, je knjiga *Eco-Crime and Justice* zakladnica najnovejših spoznanj svetovno znanih kriminologov, kot sta White in South, in novih teorij, ki jih lahko ob primerni analizi družbenega okolja uporabi tudi v slovenskem prostoru ter naredi korak naprej pri raziskovanju ekološke kriminalitete v Sloveniji. Pa vendarle je sporočilo OZN, ki ga vsebuje tudi izbrana publikacija, preprosto in jasno; čisto okolje je življenjsko pomembna vrednota, ki jo moramo varovati in ohraniti skupaj, začeniši pri svoji zavesti in odnosu do okolja ter jasno reči *ne* nepremišljenemu uničevanju okolja.

Tudi v Republiki Sloveniji se v poslednjem desetletju spoprijemamo s posledicami čezmernega izkoriščanja in uničevanja okolja ter vedno dejavneje iščemo uporabne rešitve. Številni sestanki, državne in mednarodne konference, skupni študijski programi, skupne delovne skupine in dejavno sodelovanje med akademiki, strokovnjaki in preiskovalci ali drugimi predstavniki varstva okolja pristojnih služb kažejo visoko stopnjo zavedanja pomembnosti ohranitve okolja in njegovega vpliva na kakovost in tudi dolžino človekovega življenja. Brez naravnega okolja tudi človek ne more preživeti. Prav tako pa tudi vedno večji in glasnejši odzivi slovenske civilne družbe pričajo o visoki stopnji ozaveščenosti slovenskega naroda in pripravljenosti dejavno sodelovati pri zaščiti in ohranitvi okolja. Zatorej je tudi upravičeno negotovanje ob dogajajočih se političnih aferah na Ministrstvu za okolje in prostor in posameznih velikih korporacijah, kar še dodatno potrjuje pomen in vlogo družboslovja (družboslovnih ved, kamor spada tudi varstvoslovje) na področju varstva okolja.

Katja Eman

Aleš Završnik: Homo Criminalis - upodobitve zločinskega subjekta v visoko tehnološki družbi tveganja

Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 2009, 237 strani.

Izvirna avtorska dela, ki se ukvarjajo s kriminološko teorijo, so v slovenskem prostoru zelo redka. Avtorje, ki bi se v pretežni meri ukvarjali s teorijo, lahko preštejemo na prste ene roke. Prav zato je prvenec Aleša Završnika pomemben prispevek in že kot nastavek za nadaljnja raziskovanja, ki niso vedno za neposredno uporabo državnega aparata ali za »outsourcing« nalog zasebni pobudi varnostne industrije. Avtor si je že s samim naslovom zadal zahtevno nalogo. Homo Criminalis zbujajo pri bralcu visoka pričakovanja. Naslov napeljuje na misel, da bo knjiga opisovala posebne vrste človeka, ki je s svojim telesom in duhom zapisan zločinu. Opredelitev zločinskega subjekta oz. posameznika spremlja kriminologijo od njenih zametkov do danes. Večnemu cilju oblasti, da bo lahko (iz-) ločila posameznike, ki ogrožajo red stvari, je bila kriminologija kot znanstvena veda velikokrat uslužna dekla.

Obsežnost področja obravnave zahteva samoomejevanje in s tem osvetlitev problema z določenih zornih kotov, kar za seboj potegne neizogibno zatemnitev ostalih perspektiv. Delo deluje kot platforma, poglavja so med seboj povezana in hkrati ločena. Tako kot Deleuze in Guattari v uvodu njunega dela »A Thousand Plateaus« nagovarjata bralca, naj začne z branjem pri poljubnem poglavju, tako lahko tudi tu ugotovimo, da vrstni red branja ni pomemben. V grobem pa lahko knjigo razdelimo na dva dela. Prvi del namenjen vprašanju, kaj je subjekt, kako sta kazensko pravo in kriminologija tekom časa obravnavala subjekt zločinca, in problemom, ki jih ima koncept kazenskopravnega subjekta danes. V drugem delu pa sledijo alternativni pogledi oz. različni diskurzi na temo subjekt storilca kaznivih dejanj.

Uvodni del poskuša razjasniti pojem subjekt in vprašanja, ki nam jih ponuja sodobni čas. Sodobno pojmovanje subjekta se pojavi šele v novem veku, ko se postavi jasna ločnica med subjektom in objektom. Hkrati pa se subjekt vzpostavi v odnosu do objekta. Kriminologija oz. kriminološke teorije razumejo posameznika – zločinca na dva načina: 1) pozitivistično, posameznika determinirajo naravne in (ali) družbene silnice, in 2) klasicistično, posameznik je avtonomen, ima svobodno voljo. Pozitivistični subjekt je patološko pokvarjen subjekt. Iz tega ali onega razloga se je med razvojem pokvaril. Klasični subjekt pa je normalen racionalen posameznik, ki pa je ocenil, da se mu bolj izplača kršiti zakone, kot jih spoštovati. Nenavadno je, da sta se kljub razvoju znanosti ohranila ta dva koncepta, katerih razcep korenini že v starogrški filozofiji, s tem, da klasični

koncept ohranjata kazensko pravo in konzervativno usmerjena veja kriminološke znanosti, medtem ko pozitivistični prevladuje znotraj mainstream kriminološke teorije. Nekje ob robu se kritična kriminologija usmerja stran od posameznika h kriminogenosti celotne družbe. Subjekt je determiniran s strani družbe, kot ujetnik njenih strukturnih silnic.

Najpomembnejše poglavje je namenjeno položaju subjekta v kazenskem pravu. Kazensko pravo temelji na razsvetljen-ski ideji subjekta, ki je racionalno, odgovorno bitje. Kot takšno mora biti za pravilno ravnanje nagrajeno, za napačno pa kaznovano. Takšna podoba atomiziranega posameznika je stara več kot 200 let. Od takrat naprej smo pričali velikim znanstvenim revolucijam. Biološka znanost z genetiko in nevrologijo ponuja nove deterministične razlage. Pojmovanje družbe je z Marxom, Durkheimom in Webrom odpravilo simplicistične apologije mita o družbeni pogodbi. Freud in njegovi nasledniki pa so pod velik vprašaj postavili svobodno voljo posameznika. Dejstvo pa je, da lahko pravni red obstaja le ob zanemarjanju znanosti. Ne gre namreč samo za vprašanje kazenskega prava, ampak predvsem civilnega prava, ki ureja in hkrati vzdržuje produkcijska razmerja v družbi. Kazensko pravo le sankcionira kršitve oz. motnje v delovanju produkcijskega sistema in tako kot celotni pravni red ohranja podobo avtonomnega posameznika, podobo, ki edina omogoča oblikovanje individualne odgovornosti. Kriminologija pa v nasprotju s kazenskim pravom nastopi prav s tem, ko kritizira takšno zatajitev resnice v imenu delovanja sistema. V tem tiči tudi neprijetna vprašanja, in favoriziranje aplikativne kriminologije, ki v sebi nima le potenciala ekonomske učinkovitosti, ampak je tudi močno ideološko orožje za ohranitev statusa quo. Z izogibanjem preizpraševanja kriminologija vsakdanjega življenja odgovarja brez vprašanja. Odgovarja, da ni želje po vprašanju. Završnik sicer namenja manj pozornosti ideološkimi bojem, zato pa postavi upravičeno kritiko spoznavnim razsežnostim kazenskopravnega subjekta. Inkvizitornemu in akuzatornemu kazenskemu postopku postavi nasproti nov način vzpostavitve pravnega subjekta s konceptom restorativne pravičnosti. Ni povsem jasno, ali subjekt v procesu restorativne pravičnosti zavzema pozicijo, ki mu jo namenja postmoderno ali predmoderno stanje. Završnik trdi, da spravni elementi zahtevajo vrnitev v predmoderno stanje. Vprašanje pa je, ali ni moderno stanje samo epizoda v človeški zgodovini, in je dejansko postmoderno stanje ciklični povratek k predmodernemu stanju.

Zavest o individualnosti posameznika nadomešča zavest o vpetosti v družbo in mrežne povezave.

Vsekakor pa postmoderno stanje zahteva drugačno razumevanje kazenskopravnega subjekta. Avtor v nadaljevanju predstavi nekaj znanstvenih diskurzov, ki kritizirajo klasično kazensko pravno dožemanje subjekta.

Poglavje o ženskem subjektu prikaže vlogo spola v kazenskem pravu. Koncept kazenskega prava je nastajal enospolno, drugi spol je bil odmišljen, potlačen, zanemarjen. Že sam koncept razumnega človeka v pravu je seksistično konstruiran. Moški je veljal oz. velja za razumnega, odgovornega posameznika, ki se zaveda svojih dejanj in se lahko v vsakem trenutku obvlada. Nasprotno pa je bila ženska označena za emocionalno, labilno bitje, ki se obnaša spremenljivo in neodgovorno. Takšna delitev spolov se še vedno kaže tudi v obravnavi v kazenskem pravu. Ženske se prej kot moške obravnava kot psihično neuravnotežene, kar se lahko šteje za olajševalno okoliščino. S tem se nad žensko izvaja pokroviteljstvo. Tako kot nad mladoletnimi oz. otroki. Ženska je tako še vedno obravnavana kot drugačna, kot manj od moškega, ki se ga enači s človekom.

Feminizem kot teorija ženske emancipacije razume pravo na tri načine. Na prvi način očita pravu, da je seksistično, vendar hkrati zaupa v njegovo moč in pravičnost. Sprejema veljavne pravne kategorije in s pozitivno diskriminacijo skuša vzpostaviti enakost med spoloma. Drugi pristop obravnava pravo kot del moške kulture. Postmoderni feministični pristop pa postavlja pravo v kompleksnejši kontekst. »Tretja pot« temelji na diskurzivnem razumevanju pojmov. Pravo je tako samo strategija za ustvarjanje spolnih vlog. S tem odločilno pretrgamo z biološkim determiniranjem spola in ne nazadnje tudi z dvojnostjo spolov. Oblikujejo se lahko še dodatni spoli, ki pluralno zaživijo eden ob drugemu.

Virtualna resničnost zahteva drugačen subjekt, katerega glavna značilnost je netelesnost ali - bolje rečeno - poljubno konstruirana navidezna telesnost. Kibernetski prostor je pravo nasprotje telesnemu svetu, ki skuša s pomočjo biometrije prebrati resnico iz telesa. Informacijska tehnologija vpliva na položaj subjekta. Četudi so ideje o nevtralnosti tehnologije privlačne, pa je dovolj tudi empiričnih podatkov, ki nam kažejo nasprotno. Vpeljava informacijske tehnologije spreminja produkcijsko obliko, katere nov način organizacije dela in posledično prostega časa odločilno vpliva na drugačno življenje posameznika. Dogaja se celo prenos tehnološke terminologije za opis človeka, npr. »hardware« kot telo in »software« kot miselne operacije. Stroji se ne humanizirajo, temveč ljudje postajajo stroji. Informacijska tehnologija pa igra odločilno vlogo na področju nadzora in kaznovanja. Tehnologija pri

tem nezadržno narašča in se kaže v obliki nadzornih kamer, elektronskih zapisov našega gibanja (hramba podatkov javnih komunikacijskih omrežij, sledilnih RFID sredstev različnih vrst, kod za vstop v prostore), varovanje z videonadzornimi sistemi, oblikovanje podatkovnih baz (prstni odtisi, DNK sledi). Tudi internetne skupnosti omogočajo drugačne načine druženja podobno mislečih. Začetni optimizem glede potenciala takšnega načina druženja, ki zaradi enostavnosti pretoka informacij in medsebojne komunikacije tehnično omogoča popolno demokracijo, je zamenjala kritika odtujenosti, katere vzrok je tehnologizacija socialnih vezi in skupnosti. Fleksibilnost nenormativiziranih pravil znotraj kibernetske skupnosti omogoča veliko svobode, hkrati pa tudi možnost prestopanja meja, ki v realnem svetu ločijo med dovoljenim in prepovedanim.

Biologija naj bi bila prevladujoča znanost 21. stoletja, tako kot je bila fizika v 19. stoletju in kemija v 20. stoletju. Razvoj biotehnologije je sprožil premike tudi znotraj kriminologije. Privlačnost se skriva tudi v tem, ker biologija slovi kot trdna znanost, merljiva, preverljiva. Tako naj bi nam končno pomagala spoznati anomalije človekovega telesa, ki privedejo do določenega ravnanja. Osebnostne lastnosti naj bi določale, ali bo posameznik kršil zakone ali ne oz. se vdajal družbeno nesprejemljivemu vedenju. Na pogled nič posebno novega, saj začetek znanstvene kriminologije temelji na biološki znanosti. Lombrosovi »Uomo delinquente« skuša glede na telesne značilnosti določiti tipe zločincev. Njegove korelacije med posameznimi telesnimi lastnostmi in tipi zločincev, ki opravljajo določena kazniva dejanja, so v naslednjih desetletjih z veseljem ovrgli predstavniki bolj družboslovno usmerjene kriminologije. Renesansa biokriminologije pa sovpada z obdobjem neokonzervativnega boja proti kriminaliteti. Biokriminologija obljublja dokončna spoznanja o človekovi naravi in ponuja oprijemljive recepte, kako izločiti potencialno nevarne posameznike. Tako odlično sovpada tudi s konceptom situacijske prevencije, saj obe stojita na načelu, da je potrebno omejiti potencialne storilce preden storijo zločin. O tem izvemo iz posameznikovega telesa, pa naj gre za skeniranje možganov ali pa DNK analizo. Pri tem postavlja drzne trditve o vzročni zvezi med stanjem telesa in bodočim dejanjem. Hkrati pa razvoj znanosti lahko odločilno vpliva tudi na kazenskopravne institute. Poseg v človekovo telo, ki bi lahko prebiral preteklost in prihodnost dejanj posameznika, bi zmanjšal možnost obrambe posameznika pred sodiščem. Kar pa morda le pomeni, da bo inkvizitorni postopek zopet pridobil na veljavi, saj bo resnica lažje ugotovljiva. Vsekakor spet paradoks postmoderne dobe. Na eni strani pluralizem resnic in diskurzov, na drugi strani naravoslovne znanstvene metode, ki objektivizirajo in totalizirajo resnico. Moč odločanja v sodnih primerih pa se prenaša s sodnika na sodne izvedence. Vsekakor pa pomeni tak razvoj tudi krepitev deterministične-

ga razumevanja zločinskega subjekta in zmanjšanje pomena svobodne volje. Svobodna volja se namreč po definiciji izmika poskusom napovedovanja prihodnosti in branja preteklosti, saj je rezultat skrivnih sil znotraj posameznika. Na tej točki se je potrebno ponovno vprašati o nevtralnosti znanosti in katerim interesom sledi z odkrivanjem domnevno objektivne resnice v telesih.

Poglavje o govorečem subjektu je namenjeno predvsem razmerju med sovražnim govorom in svobodo govora. Koncept sovražnega govora v kazenskem pravu temelji na predpostavki ločenosti subjekta od družbene skupnosti. Nasprotno pa dekonstruktivistična teorija izhaja iz vpisanosti družbe v subjekt. Govoreči subjekt je zgolj prinašalec idej, ki so del jezikovne skupnosti. Kljub temu pa še vedno obstaja možnost za uporabo prevladujočim idejam. In prav materialno kazensko pravo se lahko opre na to točko upora, saj s tem reafirmira svoje predpostavke svobodne volje subjekta. Kazensko pravo ima lahko celo vlogo krepilca takšne uporne vloge, saj kriminalizira prevladujoče ideje, ki so sovražne do manjšin. S tem pridemo do paradoksalne situacije, ko represivni aparat deluje kot orodje spremembe družbe, ne pa sredstvo za ohranjanje statusa quo. Po drugi strani pa je kazensko pravo le eden od ideoloških aparatov države, katere strukture so prepojene s prevladujočimi idejami, nasprotnimi ciljem, ki jih kazensko pravo z inkriminacijo sovražnega govora skuša doseči.

Zadnji (morda sklepni) diskurz pripada psihoanalitični obravnavi subjekta. Teoretska psihoanaliza preobrne klasično pojmovanje svobodne volje, saj na sprejemanje odločitev odločilno vpliva naše nezavedno, na katerega ne moremo vplivati z zavestjo. Po lacanovski šoli psihoanalize subjekt določi jezik, institucije, običaje in konvencije, tj. simbolni red. Ta zunanji simbolni red nas podredi našemu notranjemu simbolnemu zakonu. S tem se vzpostavi tudi posameznikovo razmerje do prava. Subjektivnost se tako definira v odnosu do zakona. Vzpostavitev nadjaza (oz. osebne morale) poteka prek postopka ojdipizacije. V postmodernem obdobju naj bi ta postopek oslabil, kar naj bi pomenilo slabitev notranjega zakona. Subjekt se ne čuti več ujet v določen družbeni prostor oz. vlogo, zato mora nenehno ustvarjati samega sebe in iskati novo identiteto. Postane ujetnik svojih nenehno pojavljajočih se želja, ki jih nikoli ne more potešiti. Avtor iz tega potegne zaključek, da so zato potrebni ostrejši zunanji zakoni, ker je notranji zakon vedno šibkejši. Strožje kaznovanje naj bi omogočilo kanaliziranje neuporabljene libidinalnega potenciala množic in s tem začasno pomirilo subjektive notranje napetosti. Teza pa vsebuje nekatere pomanjkljivosti. Nekako sovпада z neokonzervativno mantro o propadanju vrednot, ki se je začela s seksualno revolucijo in rastjo osebne svobode od 60. let naprej. Hkrati pa zanemarja precej bolj zunanje vzoke porasta represije v pravnem redu in tudi zunaj njega.

Poglejmo, kje se kažejo pomembne kvalitativne spremembe v nadzoru in kaznovanju prebivalstva. Omejenost in nadzor migracij, posegi v zasebnost, strožje kaznovanje prestopnikov, hibridnost policijskih in vojaških akcij. Razmere v globaliziranem svetu zahtevajo strožje delovanje represivnih organov. Potreba po neskončni rasti akumulacije kapitala ustvarja nove konflikte, ki jih je potrebno reševati z orožjem. Z zgodovinsko analizo kaznovalne politike pa lahko hitro preverimo, da je strožje kaznovanje potekalo v času pred deoidipizacijo. Torej v času pred nastankom nuklearne družine. Kaznovanje ni samo notranja potreba človeka, ampak sredstvo nadzora s strani vladajočega razreda. Zmanjševanje uporabe orodij družbene moči na dogajanje znotraj človekove psihe zanemarja družbene dejavnike. Zanimivo bi bilo v kontekstu kriminološke teorije zoperstaviti freudovski oz. lacanovski psihoanalizi Deleuzeovo kritiko ojdipizacije in njegov koncept želje kot produktivne sile.

Knjiga predstavi različne diskurze, ki preoblikujejo klasično dojetje subjekta, kot ga zajame kazensko pravni diskurz. Predstavi nekatere zelo aktualne, kot sta virtualni in biološki subjekt, hkrati pa, verjetno nenamerno, zamolči določene diskurze, ki slikajo subjekte nebodijihtraba, subjekte odvečnih. Takšni subjekti so subjekti odvečnih delavcev, ki potem, ko niso več potrebni, postanejo nezaželeni, potencialni homo criminalisi. Še posebej to velja za delovne migrante, ostali migranti so že od začetka obravnavani kot napadalci družbenega reda. Diskurz migracijske politike vzpostavlja nove plasti svetovnega prebivalstva, ki ustrezajo kriminalnemu subjektu. Prav tako se vzpostavljajo začasni oz. prekarni delavci, ki prehajajo iz območja legalitete v območje nelegalitete. S tem pa se tudi briše meja med legalnim in ilegalnim.

Za konec naj še dodamo, da knjiga ne prispeva le k razvoju kriminološke teorije, temveč prikaže pomemben del kritične teorije prava. Različni diskurzi osvetljujejo pravo, ki ni nikoli »čisto«. Prikažejo vpetost pravnega sistema v širši družbeni kontekst in vprašljivost avtonomnosti subjekta, na katerem temelji celoten sistem. V tem zapisu je bilo že omenjeno, da sedanji pravni red lahko obstaja ob ignoriranju napredka znanosti. K temu bi lahko dodali, da tudi sedanji družbeni sistem lahko obstane le ob takšnem pravnem redu. V času, ko koncept pravne države izgublja na legitimnosti in ko avtoritarni populizem pridobiva na moči, je kritika nujna. Še posebej, ker pravo v družbi ni več sinonim za pravičnost, ampak je v javnosti sprejeto samo še kot orodje v rokah mogočnih.

Marko Rusjan